

KÖZLEMÉNYEK

Telegdi Miklós reneszánsz könyvtára. 436 évvel ezelőtt, 1543-ban Várallyi Szaniszló pécsi püspök kétségbeesett hangú levélben kért segítséget Ferdinánd királytól a közeledő török seregek elleni védelemre.¹ Szolimán szultán ugyan ebben az évben indította meg hatodik hadjáratát Magyarország ellen. Mivel a kért segítség elmaradt, hadai könnyűszerrel foglalták el Pécest. A város elfoglalásáról Dsælalzáde Musztafa török író többek között ezt írta: „Pécs lakosainak nem lévén ereje a harcra és ellenállásra, meghódoltak. Az Islam népe bevonulván a várba, a falakra és a bástyákra kitűzték a zászlókat: az ezánt énekelték és a templomokat mecsetekké alakították át.”²

A Pécssett megtelepült törökség a városfalakon belül keresztény templomot nem tűrt. A megmaradt, illetőleg visszaszívargó keresztény lakosság részére egyedül a falakon kívüli Mindszentek templomában lehetett istentiszteletet tartani: a katolikusok és a lutheránusok közös használatában. Néhány összetűzéstől eltekintve a papok jól összefértek egymással. Följegyezték, hogy a katolikus István pap konyháján ebédelt az unitárius Válaszúti György és a református Skaricza Máté, az ismert hitvita szereplői.³

A katolikus papok és a hívek lelki gondozását a Nagyszombatban székelő Telegdi Miklós pécsi püspök pásztorlevelekkel igyekezett biztosítani. Oly csekély volt azonban a katolikus lelkészek száma, hogy a széteső egyházmegye irányítását Monoszlói András segítségével kívül sajátmagának kellett végeznie. Szomorúan írja XIII. Gergely pápának:

„A magyar katolikus egyház a végső romlás szélén áll . . . A főpásztor nélkül maradt nyáját az eretnekek a székhelyen is megtámadták . . . Nemsokára ellepik az ország egyéb városait, falvait, pusztáit is, mint a legyek, s a katolikus hitnek még neve sem fog fennmaradni.”

Ettől az aggodalomtól indítatva ragad tollat Pécs püspöke, s száll vitába a reformátor írőkkel. Perlekedéseik nemcsak kedvezően hatottak a magyar teológiai próza stílusának fejlődésére, de gyökeres magyarságuk figyelmet ébresztett mindenfelé. Telegdi Miklós apologetikus munkáival egyrészt az újkori szónoklatnak és értekező prózának vált igényes mesterévé, másrészt finom reneszánsz műveltségével, népi ihletésű, de a köznapi szóáradattól mentes stílusával méltán írta be nevét a magyar irodalomtörténetbe.

Telegdi Miklós 1535-ben született a Bihar megyei Telegden a helybeli földbirtokos egyik jobbágyának gyermekeként. A fiú talán el is kallódott volna, ha a telegdi plébános nem veszi pártfogásba az értelmes parasztsuhancot, akiből papot akart nevelni. A szegény embereknek ezt a boldogulási módját megragadta a fiatal Miklós, s a krakkói

¹ KOLLER József: *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum*. Posonii, 1782. 5. k. 285.

² *Török Történetírók*. Bp. 1893–1916. M. Tud. Ak. 2. k. 236.

³ SZABÓ PÁL Zoltán—RUZSÁS Lajos: *A török Pécs*. 1958. 52.

egyetem elvégzése után lassan fölemelkedett az egyházi hierarchia lépcsőfokain — egészen a pécsi püspöki székig.

Könyvszeretete már fiatal korában kiütközött. Oláh Miklós primás végrendeletében reá, mint a legképzettebb teológusra hagyta könyveit. Többi társai — írja a végrendelező — még a port sem tartanak érdemesnek letörölni a könyvekről.

Szegényen élt, és szegényen is halt meg. Halála előtt két nappal, 1586. április 20-án kelt végrendeletében bocsánatot kért a püspököktől, hogy nem hagyhat rájuk semmit, de akinek nincs, nem adhat. „Midőn e sorokat írom, oly kevés pénzem van, hogy alig lesz elég temetési költségeim kifizetésére.”

Halála után apró ingóságait és könyvtárát hivatalosan is összeírták. A könyvkatalógust Deső Benedek nótáriuson kívül négy hivatalos személy látta el pecsétjével és aláírásával: Telegdi László sasvári archidiakonus és esztergomi kanonok, az elhunyt fivére, Kuthassi János szenttamási prépost és esztergomi kanonok, Valentin Ernleutner és F. Várali.

A katalógusról a leltározás vagy a könyvek átvételének dátuma hiányzik. A könyvleltár felvétele az elhalálkozás utáni napokban történt, mert a könyvkatalógus másolati példányának lapszéli jegyzete szerint: „Originale in aulam missum die 28^a Aprilis 1586”.⁴ Az eredeti példány tehát korán Bécsbe került, az udvari kamarához, ahol azonban az évszázadok során eltűnt. Csaknem háromszáz évvel a könyvleltár elkészítése után Nagy Gyulának 1880-ban az Országos Levéltár gazdag lybusából sikerült megtalálnia a magyar kamaránál maradt egykorú másolati példányt, amelyet a *Könyvszemle* 1880-i évfolyamában közzé is tett: *Telegdi Miklós pécsi püspök könyvtára 1586-ból* címmel.⁵

A rövid bevezetőben panaszkodik a közzétevő, hogy „a katalógus a lehető leghivatalosabb felületességgel készült” úgy, hogy a könyvek jórészét nem sikerült meghatározni, mert a katalógusban gyakran csak a szerző neve volt föltüntetve.

Bécsi levéltári kutatásaim során, éppen 390 évvel a megírása után, sikerült megtalálnom az eredeti könyvkatalógust, amely a helyesírási hibákat nem tekintve, 74 esetben tér el a hazai másolati példánytól. Az anonim katalógusmásoló nem lehetett magyar ember — ellentétben az eredetit készítő Deső Benedektől —, mert a b-t és a v-t több esetben w-nak írta. Így például *Sasboldi* helyett *Saswoldi*-t írt, *Perlaky András* nevét *Perladhy*-nak, *Buganagy János* nevét *Bugenhagius*-nak, *Cathemius*-t *Caterinus*-nak, *Forerius*-t *Fortrius*-nak keresztelte el. A legérdekesebb hibát a 133. könyv lejegyzésénél követte el a másoló, ezt írta: *Bibionadhi quarta pars*. Ezt az értelmetlen szöveget meg is kérdőjelezte Nagy Gyula. Az eredetiben ez másként olvasható: *Bibliának qta pars*. Ez az egyetlen magyar szó a katalógusban. Vagy tévedésből írta le a nótárius, vagy pedig azért, mert magyar nyelvű bibliafordításról volt szó.

Egyéb goromba hibát is ejtett a hazai másoló. Csak néhányat: *Enarrationes* (magyarázatok) helyett *in Ewangelia*-t írt, *de inventoribus* (a feltalálókrol) helyett *de juvenioribus*-t (a fiatalabbakról) jegyzett. *Phisica Aristotelis* helyett *Phisica arithmeticalis* szerepel a jegyzékben. Több könyv címét kihagyta, a könyvek egymásutánja sem egyezik az eredetivel. Munkáját nagyon unhatta, mert könyveimül — miként már említettük — gyakran csak egy nevet vetett oda, pl. Lucius Apulleius. Az eredetiből megtudjuk, hogy Apulleius *Metamorphosis* (Átváltozások) című, vagy ismertebb, már az ókorban is *Asinus aureus* (Aranyzámár) névvel illetett művéről van szó.

A továbbiakban a bécsi eredeti könyvkatalógus adatai alapján igyekszünk bemutatni Telegdi Miklós könyvtárának néhány jelentős darabját.

⁴ NAGY Gyula: *Telegdi Miklós pécsi püspök könyvtára 1586-ból*. = Magyar Könyvszemle, 1880. 38. jegyzet

⁵ Uo. 37–50.

Telegdi Miklós könyvtárának nagyobb része theológiai vagy ilyen jellegű munka. Klaniczay Tibornak azt az állítását, hogy Telegdinek szent Ágoston a legkedveltebb auktora és annak hatása még a stílusán, a képein is felismerhető, megerősíti könyvtára is.⁶ Szent Ágostonnak több olyan munkája található a könyvek között, amelyeket még a XV. sz. végén nagyjából Velencében nyomattak ki. Különösen a *Confessio* szerepel több ízben is. De megtaláljuk annak az Augustinust megtérítő Ambrosiusnak a leveleit is, akinek köszönhető a keresztény költészet megteremtése, s akinek népies jambusokban írt himnuszairól Babits Mihály az *Amor Sanctus*-ban ezt írja: „A fázó lélek egyszerű öltönye ez.”

Csak természetes, hogy szent Ágoston mellett megtalálható Aquinói Tamásnak *Summa Theologiae*ja is.

Ismeretes, hogy Telegdi Miklós 27 éves korában megírta az első magyar nyelvű katekizmust, amely egyetlen eredeti példányban maradt reánk. Telegdi Bornemisza Péter *Fejtegetés* című munkájára felelve említi: „A Canisius Péter catechizmusát még ifjúkoromban én fordítottam magyarra.” Ez az 1562-ben írt munka Oláh Miklós költségén Hofhalter Ráfael bécsi nyomdász műhelyében készült, s Kiss Áron irodalomtörténészünk kutató munkája eredményeként a bázeli egyetem könyvtárából került elő.⁷ Könyvei arról tanúskodnak, hogy fő forrásként valóban Canisiust használta műve megírásához, de más műveket is figyelembe vett. Munkája nem egyszerű fordítás, hanem gondos átdolgozás.

Meglepő, hogy nagy ellenfelének, a protestáns tanokat még Nagyszombatban is terjesztani igyekvő Bornemisza Péternek egyetlen munkája sem lelhető könyvei között. Igaz, saját maga művei is hiányoznak a Mossóczy Zakariással együtt szerkesztett *Corpus Juris* 400 felvágatlan példányán kívül.⁸ Viszont meglehetően Luther Mártonnak összes műve, némelyik többféle kiadásban is. Luther fő munkatársának, Melancthon Fülöpnek több hitvitázó műve is a könyvespolcon maradt. Érdekelte ironkat a Husz János elleni consistoriális eljárásról szóló könyv és a kiváló németalföldi humanistának, Rotterdami Erasmusnak tudományos és filológiai szempontból egyaránt jelentős újszövetség fordítása is.

De nem lett volna Telegdi Miklós felvilágosult reneszánsz író, ha nem ismerkedett volna meg kora neoplatonista felfogásával. Megtalálható könyvtárában Marsilius Ficinus, Aulus Gellius, Pietro Bembo és Aeneas Sylvius Piccolomini egy-egy munkája.

Ismeretes, hogy Marsilius Ficinus neoplatonista műveivel nagy hatást gyakorolt az érett reneszánsz művészetre és kultúrára azzal a gondolatával, hogy „az ember magát irányítja, és nem szorul semmiféle külső támogatásra.” Aulus Gellius *Noctes Atticae*ja nemcsak szórakoztató, de tudományos magyarázatokkal és leírásokkal teli, értékes kultúrtörténeti munka. Pietro Bembo velencei humanista *Asolani* című művében a firenzei neoplatonisták szerelemfelfogását népszerűsítette, de ugyanakkor saját korának hű társadalommetszetét is kibontotta. Aeneas Sylvius Piccolomininek főleg *Cosmographiája* (A világ leírása) volt hatással a magyar történetírókra. A *gyermeknevelésről* írt pedagógiai munkáját V. László magyar király számára írta. *Euryalus és Lucretia* c. házasságtörésről szóló pikáns széphistóriáját pedig nem kisebb költő fordította magyarra, mint Balassi Bálint.

És ha már az irodalomnál tartunk, hadd mutassunk rá a könyvtár igazi meglepetéseire. Olyan írókat tüntet fel a könyvjegyzék, akikről eddig nem vagy csak igen keveset tud-

⁶ KLANICZAY Tibor: *Reneszánsz és barokk*. Bp. 1961. 365.

⁷ MAJLÁTH Béla: *Telegdi Miklós mester magyar katechizmusa 1562-ik évből*. Bp. 1883. 6.

⁸ Az elhunytak azért maradhatott 400 füzetlen példánya, mert a *Corpus Juris* saját nagyszombati házi nyomdájában nyomatta ki 1584-ben. (L. Nagy Gyula i. m. 50.)

tunk. Ilyen magyar író Caelius Pannonius, aki minden bizonnyal egyházi író lehetett; ilyen író Perlaky András, akinek először 1518-ban Bécsben, majd később több ízben is megjelentetett *Almanach seu Ephemeridum* című munkája a saját korában közismert írot árul el. Ugyanilyen jellegű lehetett Éber Pálnak Wittenbergben több ízben is kiadott történeti kalendáriuma. E művek rendkívül népszerűek voltak, bennük a hónapok és napok jegyzékén kívül csúziós versek, az álló- és bolygócsillagokról szóló tudósítások, krónikák, jóslások, egészségügyi és gazdasági tanácsok voltak.⁹

Különös jelentőségű a *Cantiones Hungaricae (Magyar énekek)* című munka, amely nem biztos, hogy kizárólag egyházi énekgyűjtemény volt, mert e kötet fölött megtalálható a *Psalterium hungaricum (Magyar zsolnárkönyv)*. A probléma eldöntése nem bír különös jelentőséggel, mert ebben az időben az egyházi énekek olyanok voltak, mint a népdalok: a szöveg csak a dallammal, s a dallam csak a szöveggel volt élvezhető. Tudjuk, hogy Telegdi Miklós esztergomi érseki helytartó korában nyolc régi egyházi éneket nyomtatott ki *Az evangéliumoknak magyarátja* című kétkötetes (I. kötet Bécsben 1577-ben, a második Nagyszombatban 1578-ban került kinyomtatásra) művében. Ezeket az énekeket a XVI. századi református és evangélikus énekeskönyvek is átvették.¹⁰

Horváth Cyrill a nyolc éneket a középkori magyar versek sorozatába is átvette, mert

„a nagyszombati aula emberei bizonyosan számon tartották, hogy a cantilenák dolgában mit örökölték a régiektől. Telegdi iratokból, nálánál öregebb egyénektől tudhatta, melyek voltak a magyar katolikusok régi egyházi énekei, sőt mint 1535-iki születésű egyre-másra gyermekkorából is emlékezhetett.”¹¹

Horváth Cyrill fenti feltevését pregnánsan igazolja a katalógusban szereplő két könyv a magyar énekekről és a magyar zsolnárokról, amelyeknek első összegyűjtője talán éppen Telegdi Miklós volt.

Ebben az időben különös jelentőségű volt az antik irodalomból merített közmondás-gyűjtemények felhasználása. Saját humanista gondolatainak kifejtésére Telegdi Miklós is szerette ezt, és Erasmus ily tárgyú adagiumain és egy általános közmondás-gyűjteményen kívül Polidorus Vergilius *Proverbiorum liberje* és a *Sententiae hebraeicae*, a héber bölcsmondásokat felölelő köteteket is megtalálták a könyvkollekciónban.

A másolatli jegyzék 272 bejegyzést tartalmaz. Az utolsó előtti az *Opera Litae* értelmetlen címet viseli. Érthető, hogy Nagy Gyula ezt is megkérdőjelezte. Az eredeti katalógusból kiderül, hogy a mű címe helyesen: *Opera Lyrae in voluminibus decem*, vagyis *Lírai munkák tíz kötetben*. Nem tudjuk, milyen lírai alkotásokról van szó, de feltételezhetjük, hogy a kor nagy reneszánsz költői is köztük voltak. A tízkötetes munka Telegdi költészetszeretetét bizonyítja. Külön örömünkre szolgált, hogy nagy elődjének, az éppen száz évvel előbb élt Janus Pannoniusnak, az Európa-szerte csodált reneszánsz költőnek verskötetei külön is szerepelnek a névjegyzékben.

Ebből a sokirányú humanista hatásból kristályosult ki Telegdi Miklós élénk előadásbeli stílusa, amely népies, természetes hasonlataival, a nyelv erejével és természetességével a közvetlenség erejével hatott. Tegyük hozzá, mindez négyszáz évvel ezelőtt történt, amidőn nyelvünk még kialakulatlan, érdes, és pallérozásán Telegdin kívül oly nagy költők, mint ellenfele: Bornemissza Péter és annak tanítványa: Balassi Bálint fáradoztak.

⁹ JAKAB Elek: *A kalendáriumokról történelmi és politikai tekintetben*. Bp. 1881.

SZABÓ Károly: *Régi magyar könyvtár. I. köt.* Bp. 1879.

¹⁰ BARTALUS István: *Magyar egyházak szertartásos énekei a XVI–XVII. században*. Pest, 1869.

ERDÉLYI Pál: *Énekeskönyveink a XVI. és XVII. században*. = Magyar Könyvszemle 1899.

¹¹ HORVÁTH Cyrill: *Régi magyar költők tára. I. köt. 2. kiad.* Bp. 1921.

Az Ilosvay-kódex egyik kötetén a következő latin nyelvű bejegyzés olvasható: „Hunc librum a Nicolao Telegdino episcopo Quinqueecclesiensi accepi 1582. Zacharias Mossóczy episcopus Nitriensis.” (Ezt a könyvet Telegdi Miklós pécsi püspöktől kaptam 1582-ben. Mossóczy Zakariás nyitrai püspök.)¹²

A bejegyzéshez tudnunk kell, hogy az Ilosvay-kódexen sokáig a Corpus Juris Hungaricit értették, amelyet Telegdi és Mossóczy gondos levéltári kutatások után szerkesztettek, és 1584-ben saját költségükön adtak ki Telegdi Miklósnak saját házában levő nagyszombati nyomdájában. Pontos filológiai és szövegkritikai munkát végeztek. A régi magyar törvények szövegét régi, eredeti kéziratok összehasonlításával a hibáktól megtisztították. Szerintük a törvényekből lehet megismerni a történelmet, s ezért alkotásukkal a törvényeket a történet forrásai közé emelték, helyet biztosítva nagyfotosságú kiadványuknak a magyar történetírás történetében is. E munka végzését elősegítették Telegdinek a krakkói egyetemen végzett studiumai, Baldus de Ubaldinak és Andrea Alciatusnak Justinianus institúcióiról írt munkái. Ismerte a francia polgárjogot és a Werbőczy-féle *Tripartitumot* is.

A sok történeti munka közül kiemeljük Josephus Flaviusnak és Egessipusnak a zsidó háborúról írt munkáit, a magyar történészek közül pedig Ranzanus Péternek Mátyás királynak ajánlott művét, az *Epitome rerum Ungaricumot*, amely Magyarország leírását és történetét adja a hunoktól II. Lajosig. E munkát Zsámboki adta ki először 1558-ban, majd később Pécsi Lukács 1579-ban. A *Chronika regni Hungariae* című munkánál nem tudjuk, vajon a Hess-féle budai (1473) vagy a Thuróczy által írt és több ízben kiadott krónikát kell-e itt értenünk.

Könyveiből megállapíthatóan e rendkívül szerteágazó tudású, nagyműveltségű reneszánsz fenomént a természettudományok is érdekelték. Lapozgatta a bányáról írt munkát és Agócs Dánielnek ma már ismeretlen, az óceáni dolgokról és az új világról írt megállapításait. Ismerte Baldusnak a *Mare magnumj*át, Albertus Pighiusnak 1522-ben Párizsban kiadott astrológiáját, Arisztotelész fizikáját. Törődött az agrikultúrával, foglalkozott a növények világával (*Herbarium*) és az egészségüggyel. Főleg Marsilius Ficinusnak egészségügyi könyvei hatottak rá és a *Portus sanitatis*.

Ez az univerzális tudású humanista polihisztor nagy tudását bőven kamatoztatta apologetikus és jogi munkáiban éppúgy, mint szónoki beszédeiben, amelyekben — Pírnát Antal találó megjegyzése szerint: — „a protestáns prédikátorokhoz hasonlóan ostromozta a részegeskedést, tobzódást, az alsóbb néposztályok rovására elkövetett törvénytelen harácsolásokat s a feudális anarchia egyéb megnyilatkozásait.”¹³

Az egyszerű jobbágyfiúból a legmagasabb pozícióba került kiváló humanista tudósról szóló fejtegetéseinket a leghitelesebb értékelővel, a magyar irodalomtörténet-írást atyjának, Toldy Ferencnek soraival zárjuk:

„Telegdi tizenhat évi élő szónoklásával készített irodalmi feilépésének utat, munkái szelvében elterjedtek, a nagyok, az egyháziak, s ezek útján a nép között is, s általuk egy új, öntudatosan kimívelt irodalmi nyelv előkészítője lett, melynek nyomán állította elő Pázmány a legfelsőbbet, mit a magyar próza a XVIII. századig előmutatni bír.”¹⁴

¹² BARTONIEK Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*. Bp. 1975. 132.

¹³ PIRNÁT Antal: *A tanító és épületes egyházi próza*. = (A magyar irodalom története 1600-ig. Szerk. KLANICZAY Tibor. I. köt. Bp. 1964. 504.)

¹⁴ TOLDY Ferenc: *Irodalmi arcképek és szakaszok*. Bp. 1873. 7.

Catalogus Librorum Episcopi Dni olim
Hortai Tekei Episcopi primis
ecclesiensis.

Nicephorus.

Bonfinius in duobus exemplis.

Historia ecclesiastica.

Josephus.

Agessippi historiae.

Armeniae Pelinij.

Acta ecclesiae Mediolanensis.

Censura orientalis ecclesiae.

Cronica mandati.

Veteris s. Patrum.

Cronica regni Ungariae.

Supplementum cronicae mandati.

Oronum Cic. tomus duo

in uno volumine.

Liber s. Adalberti.

Sermoes Bernardi Abbatis.

Opera Hieronimi.

Bibliotheca sancta.

Opera Chrysostomi.

Hosionensis.

Inyesti seu Pandectarum.

Baldus.

Bartolus super Codice.

Liber de vitiis iudiciorum.

Camsij.

Causis contra Centuriones.

Bibliotheca s. Patrum.

Cornelij Gessemij.

Stella.

Bibliotheca s. Patrum.

Græca Bibliotheca s. Patrum.

Opera D. Thomas Aquinatis.

Brentij in duobus voluminibus.

Physica Aristotelis.

Concordantie Bibliorum.

Brentius.

Opera s. Ambrosij.

Hilarij.

Concilia omnia.

Græca concilia.

Leonis primi sermoes.

Armenus.

Agricultura ecclesiae.

Biblia s. Lutetiae impressa.

De scriptoribus ecclesiae.

Canonibus Polonie.

Postilla Nicolij.

Albertus Parisi.

Græca Abbatis Pictij.

Juanes Cochlearius.

Juanis ecclesiae.

Oeconomia Bibliorum.

Panopliae euangelicae.

Historia christiana Augustinae.

De sectis, et vitiis omnium hereticorum.

Lucretius.

Methodius.

Mallens maleficarum.

Laurentij Suri de sacrificiis missae.

Thrinartus Philicimus.

Periodus Nicolai Olabij.

Indicium ferri et aquae.

Agonia.

Petri Illicij.

Constitutiones ecclesiae Strigoniensis synodales.

BUNDESMANZLERAMT
Hofkanzlei
Wien, I., Johannesgasse Nr. 6.

Wien, am 1. März 1851.

Vol. 2. 51

1851

Robertus Holcot
 Tomus secundus Interi
 Missale antiqui Strigoniensis
 Liber sermorum
 Missale Strigoniense
 Tomus primus Crayni in
 nova restituta.

Missale Olamocense
 Summa Angelica de officio confite
 Summa Baptista
 Antonij Summa
 Censura quarta
 Opera Sgra in voluminis octavo

Ego Ladislaus delegatus
 Acreditatus Sennariensis Conventus
 Strigoniensis manu ppa
 Ego Joannes Kuzals
 pps S. Thomae et
 Canonici Ecclesie Strigoniensis

Val. Emmerich
 J. W. W. W.

Benedictus Besco publicus Sacrae
 auctoritatis apostolicae et sedis
 spiritualis Ecclesie Strigoniensis
 notarius manus propria

Eredeti szöveg

Catalogus Librorum reverendissimi Domini domini Nicolai Telegdini Episcopi quinqueecclesiensis

Nicephorus
Bonfinius in duobus exemplis
Historiae Ecclesiasticae
Josephus
Agesippi historiae
Aeneae Silvij
Acta Ecclesiae Mediolanensis
Censura orientalis Ecclesiae
Chronica mundi
Vitae S. Patrum
Chronica regni Hungariae
Supplementum chronicae mundi
Orationum Cice: tomi duo in uno volumine

Liber S. Adalberti
Sermones Bernardi Abbati
Opera Hieronimi
Bibliotheca sancta
Opera Chrisosthomi
Hostiensis
Digestum seu Pandecta
Baldus
Bartolus super Codice
Liber de rebus Eucharistiae
Canisy
Canisius contra centuriatores
Bibliotheca S. Patrum
Cornelii Jesseny
Stella
Bibliotheca S. Patrum
Item Bibliotheca S. Patrum
Opera D. Thomae Aquinatis
Brentii in duobus voluminibus
Phisica Aristotelis
Concordantiae Bibliorum
Brentius
Opera D. Ambrosij
Hilary
Concilia omnia
Item concilia
Leonis primi sermones
Ireneus
Agricultura Ecclesiae
Biblia S. Lutetiae impressa
De scriptoribus Ecclesiae
Canones Polonienses
Postilla Vicelii
Albertus Pichio
Item Alberti Pichij
Joannes Cocbeus
Joannis Ecchij
Oeconomia bibliorum
Panopia evangelica
Historia confessionis Augustanae
De sectis et vitis omnium haereticorum

Másolati szöveg

Catalogus Librorum reverendissimi olim Nicolai Telegdini episcopi Quinqueecclesiensis

(Lapszéli jegyzet: „Originale in aulam missum die 28^a Aprilis 1586.”)
(Csak az eltéréseket közöljük!)

Egesippi historiae
Aeneas Silvius

Chronica mundi
Vitae Sanctorum Patrum
Chronica regni Hungariae
Supplementum chronicae mundi
Orationum Ciceronis tomi duo in uno volumine

Sermones Bernardi
Opera Hieronymi

Bartholus super codice

Canisy

(hiányzik)
(hiányzik)
(hiányzik)
(hiányzik)

(Brentius in tribus exemplaribus
Phisica arithmeticalis

(Phnyzik, ill. I. fentebb!)

Hilary Opera

Biblia Lutetiae impressa
De scriptoribus ecclesiae
Conciones Polonienses

Albertus Pichio in duobus exemplaribus

Joannes Cochleus
Joannes Eccius

Panoplica evangelica

- Lindanus
 Methodius
 Malleus maleficarum
 Laurentii Surii de sacrificio missae
 Ninuardus Felicianus
 Sinodus Nicolai Olahi
 Iudicium ferri et aquae
 Agenda
 Petri Illicini
 Constitutiones Ecclesiae Strigoniensis si-
 nodales
 Vigily Martýris
 Theophilactus in epistolas Pauli
 Basily
 Aurely Augustini
 Tesaurus antiquitatum
 Tabiena reformata
 Decretales
 Joannis Feri
 Pauli de Palacio
 Joannis Soarez
 Defensio Tridentinae fidei catholicae
 Dubitantius
 Malleus haereticorum
 Topiarius Aegidius in duobus voluminibus
 Sermonum S. Vicentii libri 3
 Ransanus
 Jobbý historiae
 Joannis Feri in Exodum et sequentum
 usque ad librum iudicum
 Joannis Feri editio etiam
 Sermones Bonaventurae
 Roiardus
 Tomus secundus Hoffmeisteri
 Homilia Joannis Ecchý
 Eiusdem tomus quartus
 Postilla Antony Broski
 Eiusdem pars prima
 Opera D. Clementis
 Primassi Uticensis
 Haimo super Apocalipsim
 Joannis Feri in Evangelia D. Joannis
 Caely Pannoný in apocalipsim
 Theologiae Martini Lutheri
 Summa doctrinae Christianae
 Petri Francisci Zino
 Confessio Augustana
 Laurentý Avillae in evangelia et Epis-
 tolas
 Martinus Cromerus de celibatu sacerdo-
 tum
 Stanislai Orokon
 Francisci Cordubensis
 Dubitantius
 Summula Caietani de peccatis
 Rerum a societate gestarum in oriente
 Dionisii Areopati opera
 Novum testamentum Grece
 Missa Evangelica
 Cathalogus haereticorum
 Similitudines seu collationes ex Bibly
 Marsily Ficini
- Malleus maleficiorum
 Laurencius Surrius de sacrificio missae
 Synodus Nicolai Olahi
 (hiányzik)
 Petrus Illicinus
 Constitutiones ecclesiae Strigoniensis
 Virgilius martyr
 Theophilactus in epistolam Pauli
 Basilius
 Thesaurus antiquitatum
 Joannes Ferus
 Paulus de Palarno
 Joannes Soarez
 Defensio Tridentinae fidei
 Topiarius in duobus voluminibus
 Sermonum S. Vicency libr. 3.
 Joannes Ferus in Exodum in duobus
 exemplaribus
 (l. fentebb!)
 Homiliae Johannis Ecchy
 Eiusdem tomus 4-tus
 Postilla Antony Broiczdhy
 Primasius Uticensis
 Joannes Ferus in Evangelium Joannis
 Caelius Pannonius in Apocalipsim
 Theologia Martini Lutheri
 Petrus Franciscus Znio
 Laurencius Avilla in Evangelium et Epis-
 tolam
 Martinus Cromerus de coelibatu sacer-
 dotum
 Stanislaus Orodhovius
 Franciscus Cordubensis
 Summula Caietani
 Libellus de rebus gestis patrum socie-
 tatis Jesu in oriente
 Dionisy areopagitae opera
 Novum testamentum graece
 Similitudines ex bibly
 Marsilius Ficinus

- Plutarcus
 Aulus Gellius
 Petri Bembi historiae
 Pauli Jouy libri 5.
 De rebus oceanicis et novo orbe Dani-
 elis Agoes
 Commentariorum Surÿ
 Joachimi Vestali
 Apologia confessionis de caena domini
 Commonefactio Georgÿ Maioris
 Historia Philippi de actis Lutheri
 Lucÿ Apulei methamorphosis
 Epistola D. Pauli
 Annotationes Philippi Melant. in Matthe-
 um
 Georgii Maioris in Epistolas Pauli
 Eiusdem in Epistolas ad Galatas
 Lossius in epistolas
 Eiusdem in dnas Evangelij
 Orationes in Pergameno
 Annotationes Philippi in Evengelia
 Petri Pallady in Evengelia
 Calendarium historicum Pauli
 Eberi
 Annotationes Philippi in Epistolas Pauli
 Eiusdem in Epistolas Pauli ad Rom.
 Pauli Eberi de verbo Dei
 Corpus doctrinae Luterianae
 Psalterium Ungaricum
 Testamentum Ungaricum
 Cantiones Ungaricae
 Biblianak qta pars
 Daniel Grasserus
 Gilberti Gererbardi historia
 De verae et falsae Ecclesiae discrimine
 Commentaria Efemeridi
 Andreae Perlakÿ
 Polidorus de inventoribus
 Excidium Hierosolimitanum
 De Pestilentia lib. 3.
 Constitutiones sinodi Juariensis
 Almanach novum Petri Pitati
 Sententiae hebraeicae
 Decreta concily Mediolanensis
 Othomanorum familia
 Apologia Piggÿ
 In obitum Maximiliani
 De expresso verbo Dei
 Antiluteri
 Loca praecipua fidei Christianae
 Vita Christi de Bonaventura
 Lombardica historia
 Breviarium Romanum
 Origenis Adamanti
 Tertulianus
 Ciprianus
 Theophilactus in acta apostolorum
 Theophilactus
 Cassianus de institutis caenobriorum
 Joannes Brentius
 Homilis praestantissimi doctoris
 Bedae 1.
 Bedae 2.
- Plutarchus
 Aulus Gellius
 Pauli Jouy libr. 5.
 De rebus oceanicis et novo orbe Daniel
 Agoes
 Sury Comentary
 Joachimus Vestalus
 Apologia confessionis de coena Domini
 Lucius Apuleius
 Annotationes Philippi Melanctonis in Mat-
 theum
 Georgius Maior in epistolas Pauli
 Idem in epistolas ad Galathas
 Idem in evengelia
 Orationes variae in pergamenc
 Petrus Palladius in Evengelum
 Eiusdem in epistolas Pauli ad Romanos
 Paulus Eberus de verbo Dei
 Corpus doctrinae Luterianae
 Psalterium hungaricum
 Testamentum hungaricum.
 Cantiones hungaricae
 Biblionadhi quarta pars
 Daniel Grasserus
 Historiae Gilberti Gererbrardi
 Commentaria in Ephemerides
 Andreae Perladhy
 Polidorus de juvenioribus
 De pestilentia libr. 3.
 Almanach novum Petri Pitaci
 Piggy Apologia
 Antiluterius
 Bonaventura de vita Christi
 Origenes Adamantius
 Tertullianus
 Cyprianus
 (hiányzik)
 Cassianus de institutis coenobiorum
 Homelius
 Bedae opera duo

- Tripartitum
 Ruperti opera
 Theodoretus
 Franciscus Forerius
 Joannes Ferus
 Ambrosius Cathemius
 Joannes Fabri
 Ambrosius Ansbertus
 Joannes Huss 1. 2.
 Brentius
 Brentius super acta apostolorum
 Brentius in Lucam
 Brentius in Mattheum
 Brentius in Osiam
 Brentius in Esaiam
 Brentius in Samuelem
 Decretum manuscriptum
 Hugo Cardinalis
 Repertorium Abbatis
 Opera Abbatis
 Opera Baldi
 Resolutiones Luteri
 Duo libri Bohemici eiusdem quanttis
 Joannes Pannonius
 Ludovicus Helianus
 Pomerium
 Gemma animae
 Pomerium sermonum
 Psalmodia
 Joannis Brenty opus in psalmos
 Joannes Buganagius
 Joannis Fabri sermones
 Caietani opera
 Appianus Alexandrinus
 Petrus de Ferarÿs
 Psalmi Davidis
 Sermones Antonius Florentinus
 Cathalogus sanctorum
 Summa Angelica
 Revelationes S. Brigidæ
 Claudatorium Ecclesiasticum
 Vilhelmus Durandus
 Portus sanitatis
 Herbarium
 Ordinarium Strigoniense
 Franciscus Bonhomius
 Sacerdotale secundum usum
 Romanæ Ecclesiæ
 Manuale parochiale
 Agenda
 Obsequiale
 Auli Gely
 Polidori Vergily
 Andreae Alciati commentaria
 super codice
 Alciati iuris consulti
 Eiusdem praesumptionum tractatus
 Eiusdem commentaria

 Elenchi dictionum de verborum signi
 Andreae Alciati in rubricam iuris civilis

 Institutiones iuris
- Rupert opera

 Franciscus Fortrius

 Ambrosius Caterinus
 Joannes Faber

 Joannes Huss

Brentius művei összesíve:
 Brenty opera in aliquot libros bibliorum

 Repertorium abbatis et sua opera

 Resolutiones Lutheri
 Bohemici libri duo

 (hiányzik)
 Johannes Bugenhagenius
 Sermones Joannis Fabri

 Sacerdotale

 Aulus Gellius
 Polidorus Vergilius
 Alciati commentaria super codice

 (hiányzik)
 Item: Commentaria in rubricam juris
 canonici
 Elenchus quidam dictionum
 Andreae Alciati in rubricam juris cano-
 nici commentaria

- Conciliationes conciliorum
 Concordantiae breviores diversarum ma-
 teriarum iuris
 Stanisla a Jerico pro Ecclesia Christi
 Explanationes proverbiorum
 Assertiones quorundam Ecclesiae dog-
 matum
 De vera Christi Ecclesia
 Catechismus catholicus
 Georgy Eder
 Theologia communis et usitata
 Francisci Bonhomý
 Modus confitendi
 Caspari Compareni
 Praeces Ecclesiae
 De re metallica
 De aeterno Dei filio
 Theologia Martini Lutheri
 Ordinarium officii divini
 Confessio Augustana
 Pericopiae Evangeliorum in diversis die-
 bus
 Postilla Nicolai Hemingý
 Postilla Pauli ab Eden
 Dispositiones in partes oratoris retho-
 ricæ
 Pauli Simonis in enarrationes in Evange-
 lium
 Vigandi doctoris explicationes in Evange-
 lium
 Eiusdem authoris pars 1
 Confessio Valdensium
 Joannis Hoffmeisteri enarrationes
 Algerius de veritate corporis Christi
 Enchiridion controversarium
 Tractatus de indulgentys
 Precationes catecheses
 Catechismus decreti concily Tridentini
 Summa Armilla nuncupata
 Enchiridion dispensarium
 Dispensarium farmacorum
 Summa conciliorum
 Scopus biblicus
 Institutiones iuris
 Flores omnium doctorum
 Justini historici
 Opus Adami Sasboldi
 Joannis Rutheni
 Beza
 Plinius
 Cliades Erasmi
 Paraphrases Erasmi
 Erasmi in novum testamentum
 Conradý Valliani
 Rubertus Holcot
 Tomus secundus Luteri
 Missale antiquum Strigoniense
 Liber sermonum
 Missale Strigoniense
 Tomus Primus Erasmi in novum testa-
 mentum
 Missale Olomucense
- Conciliationes consiliorum
 Concordantiae diversarum materiarum ju-
 ris
 Stanislaus Agereo pro ecclesia Christi
 Tractatus de vera Christi ecclesia
 Georgy Ederi Catholicismus
 Theologia communis
 Franciscus Bonhomius
 Caspar Comparenius
 De re metallica libellus
 Theologia Lutheri
 Pericopiae Evangeliorum
 Postilla Nicolai Henningy
 Dispositiones in partes rhetoricae
 Simonis Pauli enarrationes in Evangelia
 Dr. Wigandus in Evangelia
 Eiusdem postillae pars prima
 Confessio Waldensium
 Joannes Hofmeister in Evangelia
 Algerius
 Precationes catechisticae
 Catechismus secundum concilium
 Tridentinum
 Summa consiliorum
 Flores doctorum
 Justini historiae
 Opus Adami Saswoldi
 Joannes Rutenius
 Chiliades adagiorum Erasmi Roterodamo
 Eiusdem Paraphrasis
 Eiusdem commentaria in novum testa-
 mentum
 Conradus Valianus
 Rupertus Holcot super libro sapientiae
 Operum Lutheri tomus 2 duv.
 Aliud missale
 Erasmi operum in novum testamentum
 tomus

Summa Angelica de casibus conscientiae	Summa Angelica
Summa Baptistiana	
Antony summae	Summa Antavini
Eiusdem quarta	(hiányzik)
Opera Lyrae in voluminibus decem	Opera Litae in voluminibus 10.

Casak másolati példányon:

Item: Decretorum regni Hungariae constitutionum publicarum noviter impressarum exempla nondum ligata, circiter 400.

Négypecsét helye

Ego Ladislaus Telegdinus Archidiaconus Sasvariensis, canonicus Strigoniensis manu ppa	Val. Ermlleitner mpr.
Ego Joannes Kuthassi prepositus S. Thomae et Canonicus Ecclesiae Strigoniensis	F. Waraliensis
	Benedictus Deseo, publicus Sacra auctoritate apostolica et sedis spiritualis Ecclesiae Strigoniensis notarius manu ppria

TÓTH ISTVÁN

„Vadosfai újság”. Egy ismeretlen soproni nyomtatvány a 18. század [közepéről. Nemrégiben egy 18. századi kézirat-töredéket kaptam. A kézirat 138 négysoros Gyöngyösi-strófát tartalmaz; utolsó levelei erősen rongáltak. A 18. század közepének egyik legnagyobb port felverő, evangélikusok—katolikusok közötti vallási villongásáról szól, fellengzősen, katolikus oldalról. Szerzője a töredékből nem határozható meg, de stílusa olvasott és verselgetési gyakorlattal rendelkező emberre enged következtetni.

A témáról az első tudományos igényű publikáció 1863-ban jelent meg a *Magyar Sion*-ban. Szerzője — FÁBIÁN István — egyik forrásaként egy 218 négysoros strófából álló verses kéziratot jelöl meg, melyet „Szekfy Pál készített” és a beledi plébánián található.¹ Jegyzeteiben részleteket — 38 versszakot — közöl. A közölt strófák stílusa meg-egyeznek a birtokomban lévő kéziratéval, de azonos versszak nincs köztük.

Kutatásaim alapján röviden összefoglalom az történetet és előzményeit. A 18. században Vadosfa Sopron vármegyéhez tartozott. Az 1750-es években kb. 360 lakosa volt, többségük közbirtokos nemes. Evangélikus község volt, csak egy-két katolikus család élt a faluban. A győri egyházmegye részeként a szomszédos Mihályi filiája volt.

A lutheri reformáció a sárvári Nádasdy-családban erős támaszra talált és gyorsan teret hódított a Kisalföldön. Ekkor — a 16. században — lett Vadosfa is protestáns.

A Nádasdyak rekatolizálásával (1643) megkezdődött a protestánsok visszaszorítása. 1681-ben a soproni országgyűlésen két vallási kérdésben rendelkező törvénycikkelyt (25. és 26. tc.) fogadtak el. Ezekben elismerték ugyan a bécsi békében (1606) biztosított vallásszabadság elvét, megszüntették a prédikátorok és tanítók elleni eljárásokat, de Nyugat-Magyarország 11 vármegyéjében az erdélyi katolikusok visszaszorításának mintájára csak 2—2 becikkelyezett, un. artikuláris helyen engedték meg a protestánsok nyilvános vallásgyakorlását. Sopron megyében a két kijelölt helység Nemeskér és Vados-

¹ FÁBIÁN István: *A vadosfai támadás*. In: *Magyar Sion* I. (1863); pp. 505—519.

fa volt. Sopron városában megmaradhatott az addigi keretben az evangélikus vallás gyakorlása.²

Az addig nem jelentős Vadosfa 31 településnek lett evangélikus központja. A régi kápolna helyébe 1732—34-ben új templomot emeltek.³ Fábri Gergely lelkészsége idején 1750—1753 között püspöki székhely lett Vadosfa.⁴

1751-ben Kusaludya Balázs répceláni katolikus nemes a vadosfai evangélikus templom melletti — 1747 óta per alatt álló — telkét felajánlotta, hogy azon Grofft János mihályi plébános kápolnát építhessen. Az evangélikusok tiltakoztak ez ellen, félték ugyanis, hogy a faluban megerősödik a katolikusság és ennek az ő vallásgyakorlásuk látja kárát. Kérelmeik Mária Teréziáig is eljutottak, aki szintén elutasította azokat.

A kápolna fel is épült, a felszentelés ünnepét 1751. augusztus 20-ra tűzték ki, s az ünnepségre meghívták a környék katolikus lakosságát.

Az evangélikus nemesek meg akarták akadályozni a felszentelést. Erre a napra összehívták a környező falvak evangélikus lakosságát, összeláncolt szekerekkel körülvették Vadosfát s kardokkal, botokkal, pemetekkel fegyverkeztek fel. A katolikus processziókat Vadosfa előtt lovasok fogadták és a népet visszatérésre szólították fel. Néhányan a felszentelésre érkezett megyei vezetők közül bementek a faluba s tárgyalni kezdtek az evangélikus vezetőkkel, de sikertelenül. Ezután törvényesen is megintették őket.

Az eredménytelen megbeszélések alatt a falu előtt várakozó katolikusok nagyobb részt hazatértek, egyedül a Mihályiból érkezett processzió maradt ott. A mihályi plébános népével behatolt Radó Lászlónak, a legtekintélyesebb evangélikus nemesnek telkére, ahol misézni akart. A birtokos kérésére nem volt hajlandó távozni, sőt Radónak István fiát tetteleg bántalmazták is. Erre elkezdődött az általános verekedés, ami a katolikusok elkergetésével, a kápolna alapos megrongálásával végződött.⁵ Egy idősebb katolikus férfi meg is halt, a tanúk egy része szerint az augusztusi melegben gutaütés érte. Szekfy Pál ezt gyilkosságnak állítja be. Fábri Gergely — az evangélikus lelkész — egész idő alatt mérsékelni, csillapítani próbálta híveit.

A vadosfai támadás híre rövidesen az egész országban elterjedt. Bírói vizsgálatot rendeltek el, melynek során 278 protestáns és katolikus tanút halgattak ki.⁶

Jellemző az eset súlyosságára és komolyságára, hogy a végső ítéletet — a pozsonyi Helytartótanács véleményezését figyelembe véve — a bécsi királyi kancellárián keresztül Mária Terézia hozta. A királynő mérsékelte a megye ítélet-javaslatát, s a módosított döntést a Helytartótanács intimátuma nyomán 1753 áprilisában hirdették ki a megyeszékhelyen, Nemeskéren. Fábri Gergelyt fölmentették, de püspöki tisztjétől megfosztották.

² Az országgyűlés monográfiája: NÉMETH Sándor: *Az 1681. évi országgyűlés*. Bp. 1915.

³ A templom az előírásoknak megfelelően torony nélkül épült, formájában hasonlíthatott a ma is álló — egykor szintén artikuláris — nemeskéri evangélikus templomhoz. Tornyot — külön engedéllyel — csak 1785-ben építhettek hozzá. A barokk templomot 1912-ben lebontották s helyére neogót stílusban újat emeltek.

⁴ Fábri Gergelyt 1737-ben hívták meg Vadosfára és 1750-ben választották meg dunántúli superintendensnek.

⁵ Részletek a verekedésről, Szekfű Pálnál: *Ez Vadosfa helység ma Várnak tétetik, /Szekérből Bástyája, s-ganéjjal rakatik, /Föl-fegyverkezett nép azon állittatik, /Órzik Lesik, de mitt? Soha nem tudatik. / (35.) Nem állhat már Luther a' szekeres sánczbúl /Ugrálnak, mint bolhák ümeg, s-gatya ránczbúl /Az durungos nemzet omlik-ki ez várbúl, /Nyugovó Papistát verik gorombául. / (73.) Kergettetik itten Mihályi Plébános /Kialtyák Pap czimpbúl ki meczetik a' hús /Midőn ezt így hallya némelly Cáholicus /Papot sietteti, s-bisz-tattya, hogy fús! fús! (79.) Dühösség eszközd meg-adá Rostának /Vérével főtötték pásittyát határnak /Lelkét ki-ütätték, s küldék más világnak /Hogy Postája légn szent István Királynak. (87.)*

⁶ Az 1751. okt. 5-i megyegyűlési jegyzőkönyv 173 evangélikus személyt sorol fel, akik részt vettek a verekedésben. (Soproni Állami Levéltár, *Protocollorum Comitatus Soproniensis*, Tom. XV. pp. 339—344.)

tották s Vadosfa elhagyására kötelezték. 13 birtokosra 100 és 400 fl. közötti — esetenként teljes vagy részleges vagyonek Kobzással súlyosbíttott — pénzbüntetést szabtak ki,⁷ másokat — köztük öt asszonyt — nyilvános testi fenyítésre ítélték, többeket börtönnel büntettek. Az ítéleteket végre is hajtották.

A megye és gr. Zichy Ferenc győri püspök javaslata ellenére Mária Terézia engedélyezte — további rendelkezésig — a nyilvános vallásgyakorlatot, de csak néhány megszorítással. Elrendelte, hogy a bírságpénzből fizessék ki a sebesültek gyógyítási költségeit, a perköltségeket és a meghalt férfi özvegyének járó díjat. A fennmaradó összegből pedig a megrongált kápolnát újból s szebben fölépítsék s a katolikus szertartást soha többé meg ne zavarják.⁸

A kápolna újjáépítésének felügyeletével Sopron vármegye Bátky Józsefet bízta meg. Az építkezés megkezdése előtt — 1753-ban az ítélethírdetés után — ünnepélyes istentiszteletet tartottak a megrongált kápolnában. Ekkor helyezték el az új templom alapkövét. Az itt elhangzott beszéd nyomtatásban is megjelent.⁹

Az újjáépült és megnagyobbított templomot 1756. augusztus 20-án szentelte fel Horváth István címzetes madocsei apát.¹⁰

A templom egykorú berendezésével együtt ma is épségben áll. Méretével, kvalitásával kiemelkedik a környék barokk műemlékei közül. Legutóbb 1978-ban renoválták.

⁷ PAYR Sándor: *Egyháztörténeti emlékek I.* Sopron, 1910. pp. 347–349. közli az elítélt vadosfai nemesek Mária Teréziához intézett kérvényét, melyben a kirótt pénzbírság mérséklését vagy legalább halasztási időt kérnek. 1753. ápr. 30.

⁸ *Intimatum consilii regii super exsequandorum executione excessarum Vadosfalvensium. Posenii, 8. Martii 1753.* In: HRABOVSKY: *Scrinium antiquarium.* A kötet jelzete 1377. ff. 45–46. Kézirat másolat. Sopron, Evangélikus egyházközség könyvtára.

⁹ HORVÁTH István: *T. N. Sopron vármegyében Vadosfai nevű nemes helységben az erős küszalón épített győzhetetlen és vitélő római anyaszentegyháznak az mennyi dicsőült szentek tiszteleteinek megadásában dicséretessen lett, és történt dicsőséges győzedelme...* Sopron, 1753, Siess. (Petrik II. 162.) Horváth Istvárról bővebben: SZINNYEI J.: *Magyar írók élete és munkái.* IV. köt. Bp. 1896. 1210–1211. l.

¹⁰ A vadosfai zavarás és előzményeinek leírásához főként a következő nyomtatott munkákat használtam: FÁBIÁN István: idézett cikke (1863). — PAYR Sándor: *Fábrí Gergely... és az 1751. évi vallási zavarás Vadosfán.* Bp. 1894. — LAUCSEK Jónás: *A vadosfai ág. hitv. evang. anyae gyházközség és filiáinak története 1644–1896.* Kapuvár, 1902. — PAYR Sándor: *A vadosfai artikuláris egyházközség a Rábaközben.* Bp. — 1910. PAYR Sándor: *Egyháztörténeti emlékek I.* Sopron, 1910. — PAYR Sándor: *A soproni ev. egyházközség története. I.* Sopron, 1917. — PAYR Sándor: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története I.* Sopron, 1924. — MIHÁLYI Ernő: *A vadosfai templom története.* Pannonalma, 1936. — *Kézírtatos források: Relatio de horrendis Lutheranorum excessibus Vadosfalvensis.* Kézirat a mihályi plébánia irattárában. — *Species facti in negotio Vadosfalvensi.* In: Hrabovszky: *Scrinium antiquarium.* A kötet jelzete 1374. ff. 95–96. Sopron, Evangélikus egyházközség könyvtára. — *Memorandum Superintendententi potissimum ejus domesticis... et auditoribus Ecclae. Vadosfalv. gemebundus dies ortus est X. Octobris...* (év nélkül.) In: HRABOVSKY: *Scrinium antiquarium.* A kötet jelzete 1374. ff. 97–98. Sopron, Evangélikus egyházközség könyvtára. — *Intimatum consilii regii super exsequandorum executione excessarum Vadosfalvensis. Posenii, 8. Martii 1753.* In: HRABOVSKY: *Scrinium antiquarium.* A kötet jelzete 1377. ff. 45–46. Sopron, Evangélikus egyházközség könyvtára. A vizsgálatok és a per iratait a soproni levéltár őrzi *Ecclesiastica* — IV A/1 g-3 jelzeten. — Bőséges anyagot tartalmaznak az 1751–1756 közötti megyegyűlési jegyzőkönyvek is: *Protocollorum Comitatus Soproniensis.* Tom. XV—XVI—XVII. Gróf Zichy Ferenc győri püspök Vadosfa ügyében a királynőhöz írt — hitelesnek elfogadható — levelét közölte SZOMBATHELYI K.: *Még egy szó a vadosfai támadásról.* In: *Magyar Sion I.* (1863); pp. 796–799. — Fábri Gergelyről részletesen ír: HRABOVSKY György: *Presbyterologia,* Evang. Aug. Conf. lévő Evangy. Superintendentia Predikatorai Luther és Devai Reformatiojától fogva a mostani időkig lehozva Hrabovszky György Palotai Predikátor és nyugodalomba lépett Senior által, 1816. Két kötet kézirat a soproni evangélikus egyházközség Hrabovszky-gyűjteményében. Jelzete Lc. 153/1–2.

Nehezen lehet megmagyarázni a vadosfai evangélikusok kilátás nélküli tetteges szembeszegülését — a katolikus valláson keresztül — az államhatalommal. Mária Terézia — tulajdonképpen konszolidált — uralkodása alatt előnyszerzésre semmi reményük nem lehetett. Talán közelebb kerülünk a megoldáshoz, ha az alig több, mint 40 éve lezajlott Rákóczi-szabadságharcra gondolunk. A Kisalföldön már Thököly korában erős volt a kuruc-mozgalom. Rákóczi ezredesével, Telekesi Török Istvánnal pedig Vadosfa is szoros kapcsolatban állt, sőt itt temették el 1723-ban az evangélikus templom kriptájában. Ez alkalomra volt katonái is eljöttek, mintegy tüntetve ezredesük és múltjuk mellett. Talán ez a hangulat és szellem támadt fel 18 évvel később ismét?

A vadosfai villongás történetének kutatása során a mihályi plébánián (Győr — Sopron megye) Kő Antal plébános felhívta figyelmemet egy Vadosfai újság címet viselő nyomtatványra. Ennek eleje a Fábíán által közölt kéziratot szemelvényeket, utolsó harmada pedig a birtokban lévő ugyancsak kézirat-törödékek szövegét tartalmazza.¹¹ A nyomtatványt Petrik nem ismeri,¹² s egyelőre ez az egyetlen ismert példány.

Első lapján szerző, hely, évszám és nyomda megjelölése nélkül, a címe. Szerzőjének neve az előszóból derül ki. Borítója eredetileg nem volt, a jelenlegi egy hozzáfűzött sötét-szürkészöld, közelebről azonosíthatatlan levéltörödékek, talán a 19. század elejéről.

Az író itt Szekfű Pálnak nevezi magát. Mindenképpen azonos a Fábíán által idézett Szekfy Pállal. Az eltérést névhasználati bizonytalanságnak, másolási hibának vagy Fábíán „magyarításának” („nemesítésének”) tekinthetjük.

Szekfű (Szekfy) Pált lexikonaink, névtáraink nem említik. Levéltári kutatásaim során kevés adatot találtam róla. A vadosfai vizsgálatokban Sopron vármegye esküdtjeként vett részt. Így érthető rendkívül részletes témaismerete és verses történelmének történelmi hűsége is. Életéről, munkásságáról egyelőre semmi egyebet nem tudunk. Kéziratot vagy nyomtatásban megjelent más művét nem ismerjük. Feltételezhető, hogy írt alkalmi verseket, melyek különböző — főként Sopron megyei — családi levéltárakban lappanghatnak.

Az impresszum-adatok meghatározásakor abból kiindulva, hogy az eset, melyet leír, elsősorban megyei esemény volt és a nyomtatvány emlékirat jellegű, a soproni Siess-nyomdára gyanakodtam. Tümpontot a könyvecske 3–5. lapjain található fametszetes díszítések, díszes kezdőbetűk adtak, valamint a 3–4., illetve utánuk következő lapok kétféle betűtípusa.

Kiindulásként Horváth István 1753-ban, Sopronban megjelent, említett vadosfai ünnepi beszédét hasonlítottam össze az új nyomtatvánnyal. A két nyomtatvány tipográfiai megformálása és betűtípusai megegyeztek. Ugyanígy típusazonosságot állapíthattam meg a *Vadosfai újság* T és a Horváth-beszéd A iniciáléja között.

A történetben szereplő Grofft János mihályi plébános is írt egy beszédet, mely 1757-ben ugyancsak a soproni Siess-nél jelent meg.¹³ Ebben is azonos betű- és iniciálétípusra találtam.

A végsőnek tekinthető bizonyítéokra a soproni evangélikusok egyik panasziratában¹⁴

¹¹ pp. 31–32 töredékesen, valamint a pp. 35–50.

¹² *Magyarország bibliographiája. 1712–1860. 1–4. köt. Szerk. PETRIK Géza. Bp. 1888–1892. — Magyarország bibliographiája. 1712–1860. 5. köt. Bp. 1971. (Pótlások Petrik 1–4. kötetéhez.)*

¹³ GROFFT János: *Regnavit mors; uralkodott a halál. Az az mélt. gróf Széchenyi Josefa ó nagysága, néhai . . . gróf Schmeideg Fridericus Emericus . . . hitvestársán a halál uralkodásának magyarázattya, melyet . . . magyarázott — . . . Sopron, 1758, Siess. (Petrik. I. 939.)*

¹⁴ *Justus dolor parnassi Soproniensis Augustanae Confessionis Sopronii, 1758, Siess. (Petrik I. 556.)*

bukkantam. A címlapján lévő fametszetes dísz megegyezik a *Vadosfai újság* 4. lapjának záródíszével.

Ezek alapján elkészíthettem a pontos bibliográfiai leírást. Megjelenésének idejét nem sikerült pontosan meghatározni. Nem származhat 1756. augusztus 20-a előttről, de emlékirat jellege miatt sokkal ezután sem készülhetett. Legvalószínűbbnek látszik, hogy 1756–1757-ben nyomták.

A nyomtatvány leírása:

(SZEKFI Pál)
Vadosfai újság. [Sopron], [Siess], [1756–1760 között]. 52 p. A/1–G/2. 4°. 19,7 × 14,2 cm. Fűzött.

Jelenlegi őrzési helye: Mihályi (Győr-Sopron megye), Római katolikus Plébánia.

Az 1863-ban részleteiben publikált beledi kézirat azóta eltűnt. Valószínűleg az 1870-es években tűz áldozata lett.¹⁵ Szekfi Pál verses históriáját teljes egészében már csak az itt ismertetett nyomtatvány tartalmazza.¹⁶

PINTÉR GÁBOR

Adatok Rummy Károly György sajtó- és kiadvány-vállalkozásainak történetéhez. Rummy Károly György a XIX. század első felének jellegzetes egyénisége, akinek törekvéseiben felismerhetők a magyarországi értelmiség próbálkozásai, hogy a szűk lehetőségek között hangot adjanak véleményüknek, valamiképpen a nyilvánosság elé tárják elképzeléseiket az állam, a társadalom, a gazdaság, a sajtó, a művészeti és az irodalmi élet modernizálásáról.¹ Természetesen a Rummy-típusú értelmiségi nem mérhető a vele eszméileg sok tekintetben rokon Berzeviczy Gergely (vagy más szempontból Kazinczy Ferenc) mértékével; az eszmerendszer rekonstruálható ugyan, mégis, érdekesebb, ha a Rummy-típus vállalkozásaiban kapcsolódásai, olvasmányai és tanulmányai, kül- és belföldi hatások lecsapódását kísérjük nyomon. Rummy vállalkozásait ezért nem csupán egy jellegzetes egyéniség a viszonyok építette korlátai lerombolása, nyomorúságos körülményei megszüntetése kísérletének fogjuk föl; bár a törekvések, amelyek között sajtó- és más periodikus kiadványok, szövegközlések és forrásközlések tervét találjuk, egyazon szemléletnek és tervnek különféle eszközzel megvalósítandó lehetőségeit körvonalazzák számunkra. Rummy kiegyensúlyozatlan egyénisége és az állandó pénzzavar – természetesen – hozzájárultak kudarcához, hiszen szinte mindegyik (nagyszabású és kisebb érdemekkel kecsgető) terve kudarcra végződött. Kapkodása és a lehetőségek túlbecsülése, a valódi helyzet félreismerése is befolyásolta kiadványainak idő előtti elhalását. Ugyanakkor azonban azt is tisztán kell látnunk, hogy a göttingai szellemi

¹⁵ A birtokomban lévő kéziratröredék feltehetően nem azonos a beledivel. Valószínűleg mindkettő a nyomtatott kiadást megelőző kéziratos másolat lehet.

¹⁶ A – kézirat – verses históriát eddig csak Fábian István említette, valamint Mihályi Ernő az említett művében, valószínűleg csak Fábiant idézve. A nyomtatványt egyikük sem ismeri. Vadosfa monográfusai, Payr Sándor és Laucsek Jónás, Szekfi Pál munkáját egyáltalán nem ismerik.

¹ Rummy Károly György életművének megnyugtató, kül- és belföldi, nem egyszer igen bonyolult kapcsolatait, levelezését felölelő földolgozása várat magára. Angyal Endre áttekintése után [*Karl Georg Rummy (1780–1847) Ein Vorkämpfer der deutsch-slawisch-ungarischen Wechselseitigkeit.* = *Wissenschaftliche Zeitschrift der Fr. Schiller-Universität Jena* 8 (1958–59), Klny.] e dolgozat szerzője több részletkérdést dolgozott föl, majd egy évfordulós cikkben igyekezett kijelölni egy Rummy-monográfia kereteit. Vö. *Rummy Károly György idézése.* = Új Forrás 1972. 2. sz. 131–136.

élettől felbuzdult, a németországi folyóiratok szellemiségét szeme előtt tartó Rummy sorsában, egyéniségének eltorzulásában, állandó sértettségében a ferenci abszolutizmusé a fő felelősség, amely a legesekélyebb teret sem hagyta a szabadabb szellemiség kibontakozásának; és amely államapparátusával s mindenekelőtt cenzúraszervezetével kordában tartotta a gondolkodókat, az írókat.

Rummy Károly György nagyszabású folyóirattervét és annak kudarcát korábban ismertettük,² valamint azt a reménykedést is, amelyet szlovák részről fűztek Rummy kezdeményezéseihez.³ A Schedius-féle *Zeitschrift von und für Ungern* folytatásaként fellépő folyóiratterv mellé egy Musen-Almanachot is tervezett Rummy, ennek egy kötete valóban megjelent.⁴ A következő kötet anyaga is egybegyűlt, de a mecénás hiánya, Rummy kényszerű költözése az 1800-as esztendőkből az egyik felvidéki városból a másikba, valamint egy nagyon lényeges és egy eddig nem eléggé hangsúlyozott körülmény lehetetlenné tette a folytatást. A folyóirat meg sem jelenhetett, mert annak tartalma (Berzeviczy ígért cikke, stb.) veszélyesebbnek tetszett a puztán szépirodalmi almanachénál. Figyelemre méltó az a szívósság és becsvágy, mellyel Rummy nemcsak szűkebb pátriáját (a Szepesség), nemcsak hazáját (Magyarország), hanem az osztrák birodalomnak szinte valamennyi tartományát érdeklétté akarta tenni vállalkozásaiban. Erre bizonyítékok levelei a cseh bibliográfushoz, J. J. Czikkannhoz.⁵

Teschen, am 21 April 1807

Erst heute erhielt ich Ew. Wohlgeboren Schreiben, durch den Naturdichter Hiller,⁶ und eile daher dasselbe zu antworten, da es noch vom 8 Febr. datirt ist. Von dem Schulek⁷ in Pržno kann ich Ihnen bloss folgende biographische Notizen mittheilen. Er ist zu Híbbe in Ungarn geboren (wo ich nicht irre, im Jahre 1777), studierte in Kásmark unter den Professoren Paul Nadler, Johann Genersich, Andreas Kralowanszky, Johann Ásbóth, Christian Genersich, Adam Podkonitzky, besuchte keine Universität, ward noch sehr jung nach Híbbe als Schullehrer beruffen, und von da bald als Rector der lateinischen Trivialschule nach Mossóztz versetzt. Von hier erhielt er den Ruff als evangelischer Prediger nach Pržno in Mähren und ward dazu am 9 März 1806 in Teschen ordinirt. Die von ihm herausgegebenen zwey slavischen Schriften sind in den österreichischen Annalen angezeigt.⁸ Er ist auch ein slavischer Dichter, hat aber, so viel ich weiss, noch keine Gedichte drucken lassen. Er ist ein guter Kopf, und wenn er eine Universität besucht hätte, würde er es in den Wissenschaften weit gebracht haben. Seine Gemahlin ist aus Kásmark in Ungarn.

Es freut mich, dass mir Ew. Wohlgeboren Gelegenheit gab, Ihre werthe Bekanntheit zu maenen. In dem Aprilhefte der österreichischen Annalen werden Sie die Ankündigung der von mir auf Pränumeration herauszugebenden Werke gelesen haben. Sie würden mir einen grossen Freundschaftsdienst erweisen, wenn Sie mir in Ihrer Gegend einige Pränumeranten darauf verschaffen könnten. Der Musenalmanach ist ietzt in den Händen des hiesigen Censors und wird nächstens gedruckt werden. Er ist nicht bloss für

² *Der Plan einer mitteleuropäischen Zeitschrift aus dem Jahr 1806.* = Magyar Könyvszemle 1974. 262–268.

³ *K vzťahom Bohuslava Tablica a Károlyja Györgyja Rummyho.* = Literárny archív 13 (1976) Martin 1978. 210–216.

⁴ *Musen-Almanach für das Oesterreichische Kaiserthum.* Musen-Almanach von und für Ungarn auf das Jahr ... Hg. von ——. Leutschau 1807.

⁵ CZIKANN, J. J. (1789–1855): *Die lebenden Schriftsteller Mährens.* Brünn 1812. c. művéhez kért adatokat. Czikkann később egyik szerkesztője lett az 1835/37-ben kiadott *Österreichische National-Encyclopädië*nek, melybe zömmel Rummy írta a magyar vonatkozású címszavakat. A levél lelőhelye: Statní Archív Brno. Ugyanitt található Rummynek még két levele Czikkannhoz. Czikkann két levele Rummyhoz: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (MTAKK) M. irod. lev. 4-r 14. sz.

⁶ Hiller Gottlieb (1778–1826) verseskötetének felhívása 1805-ben, Budán jelent meg.

⁷ Szinyei szerint Schulek 1774-ben született Rajeczen.

⁸ *Neue Annalen der Literatur* ... 1807. II. Intelligenzblatt 32. sz.

Ungarn, sondern für das ganze österreichische Kaiserthum bestimmt und hat deswegen einen doppelten Titel; nur sind die Beyträge zu diesem Jahrgang bloss von ungrischen Dichtern, künftig werde ich Beyträge von Dichtern aus allen österreichischen Staaten aufnehmen, und die Fortsetzung die mit dem neuen Jahre 1808 erscheint wird den Titel führen „Musenalmanach für das österreichische Kaiserthum“. Die meisten Gedichte in dem diesjährigen Musenalmanach sind deutsch, wenige lateinisch, nur 4 ungrische und ein slavisches. Die angekündigte Zeitschrift wird für die ganze österreichische Monarchie erscheinen, weil Ungarn nicht im Stande ist ein solches Institut zu unterstützen. Auch habe ich den Pränumerationspreis auf 6 fl. herabgesetzt, damit sich mehr Abnehmer finden möchten.

Die Beylage belieben Sie dem Herrn Senior Tekusch⁹ zustellen zu lassen. Mit vollkommenster Hochachtung beharre ich

Ihr ganz ergebenster Diener
Carl Georg Rumi.

A folyóirat – mint ismeretes – sosem jelent meg, s hogy ama „külső” okot érthetővé tegyük, kis kitérőt kell tennünk.

Göttingában – elsősorban Schlözer révén – igen nagy volt az érdeklődés a magyar viszonyok iránt.¹⁰ Tudjuk, hogy Schlözernak első kézből származó értesülései voltak a magyar eseményekről, *Staatsanzeigenje* több ízben határozottan foglalt állást a magyar nemesség és az uralkodó között támadt, olykor éles hangú röpiratokban megnyilvánuló – vitákban. A schlözeri érdeklődés és ennek az érdeklődésnek dokumentálódása nem szűnt meg a *Staatsanzeigen* elhallgatása után sem. Éppen Göttingában, első ízben 1795-ben jelent meg a *Statistische Aufklärungen über wichtige Theile und Gegenstände der österreichischen Monarchie* c. kiadvány,¹¹ amely többek között két olyan értekezést is tartalmazott, amelyeknek témája, e téma feldolgozási módja sok tekintetben rokon volt a schlözeri elgondolásokkal. Az egyik a viharos hatású röpiratról szólt, a *Politisch-kirchliches Manch-Hermaeon*ról, amelyet Schlözer védett meg a nemesi ellenzékkel szemben korábban, a másik ezt a címet viselte: *Etwas über Werböcz und sein Corpus iuris Tripartitum von Ungern*. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy e periodikus kiadvány hátsó borítóján a könyvhirdetések között a schlözeri *Staatsanzeigen* hirdetését is föllehetjük. E Grellmann által összeállított kötet további darabjai 1797-ben, illetve 1802-ben jelentek meg, tehát eléggé rendszertelenül. Eszmeileg azonban töretlenül, jozefinista szellemben, s a harmadik kötetben súllyal esik szó a protestánsok vallásszabadságáról, az illir kérdésről, illetve az erdélyi szászokról. Hogy a bécsi kormánykörök nem szívesen fogadták Grellmann kiadványait, érthetőnek tetszik, sőt, igyekeztek kizárni a monarchia területéről.¹² Grellmann vállalkozásának azonban – ismét nagyobb szünet után – folytatója akadt, Rumi Károly György, aki már egyszer fölhívta magára a kormánykörök figyel-

⁹ Tekusch János Mihály (1764–1813) 1803-tól működött Brnóban lelkészként, latinul és németül írt, jelentős egyháztörténeti kéziratgyűjteménye.

¹⁰ H. BALÁZS ÉVA: *A magyar jozefinisták külföldi kapcsolataihoz*. = Századok 1963. 6. sz. 1187–1204.

¹¹ Az első kötet nem tűntette föl a szerkesztőt, a további köteteken ott áll H. M. G. Grellmann neve, Rumi mindvégig úgy emlékszik rá, mint egyik, tevékenységére a legnagyobb hatással lévő mesterre. Levelezésüket KEPP Mária adta ki: *Rumi Károly György Göttingában*. Bp. 1938, 51–52. Grellmann leveléből kitetszik, hogy a *Statistische Aufklärungen*... tervezett IV. kötetéhez Rumi anyagot adott. A levél végén Grellmann Berzeviczyt köszönti, aki a III. kötetet segítette adataival. Vö.: Berzeviczy–Rumi levelezését MTAKK M. irod. lev. 4-r. 21. sz. 1802-es levelek.

¹² WERTHEIMER Ede: *Ausztria és Magyarország a tizenkilencedik század első tizedében*. Bp. 1890. II. 118. feltehetőleg összekeveri Grellmann kiadványát Rumi későbbi folyóiratával. A bécsi udvar Grellmann kiadványának időpontjában (1795–97-ben, illetve 1802-ben) már nem azonosult a felvilágosult abszolútizmus sugallta röpiratok álláspontjával.

mét avval, hogy a politikai életből kiszorított Berzeviczy Gergelynek németül, 1802-ben Weimarban, közzétette *Ungarns Commerz und Industrie* c. könyvét.¹³ Molnár János röpirata a jozefinus szellemiséget fejezte ki, egyben szolgálta a felvilágosult abszolutizmus olykor machiavellisztikus céljait is, ti. a magyar nemesség törekvéseinek egyértelmű elítélését, e törekvések mindennemű jogosságának kétségbe vonását. Kezdetben Grellmann is ezt az erősen vitatható vonalat követte. Utóbb már inkább a nemesi ellenzék konzervativizmusával élesen szembenálló, de a Habsburg-uralkodókból is kiábrándult magyarországi értelmiség szolgálatába állította lapjait. Körülbelül ez az a vonzaskör, amelyben Rummy Károly György is alkotott, pályája első két évtizedében. Tevékenységére különös hatással volt Berzeviczy Gergely és Engel János Keresztély. Velük együtt fogalmazódott meg terve, hogy részben Schedius *Zeitschrift von und für Ungern*jét pótolva, részben a németül olvasó nemzetközi közvélemény tájékoztatására folyóiratot ad ki, lehetőleg Németországban, azaz a Habsburg-monarchia cenzúrájától távollévő területen. Ennek érdekében tervezte meg a *Magazin für Geschichte, Statistik und Staatsrecht der österreichischen Monarchie* c. folyóiratát, amellyel 1805-ben akart kiállni a német közvélemény elé, legalább is ekkor keresett kapcsolatokat Weimarral a folyóirat kiadása érdekében. Évenként két oktáv alakú kötetre tervezte a lapot, amelynek anyagát szorgalmasan gyűjtötte. Azokra a szepességi és főleg magyarországi német anyanyelvű vagy legalább is műveltségű tudósokra számított, akik a jénai vagy a göttingai egyetemen végezve, fokozott mértékben érezték a ferenci abszolutizmus szorítását, ezen belül a sajtószabadság hiányát. Végül is, az amúgy is göttingai kiadású Grellmann-vállalkozást folytatva,¹⁴ a göttingai Vandenhoeck és Ruprecht Kiadó lett a gazdája Rummy folyóiratának, amelynek első kötete 1806-ban, a második kötete (jóllehet az előző 1807 áprilisáról keltezett) csak 1808-ban jelent meg. A folyóiratot tulajdonképpen egy, az osztrák birodalom területén élő tudósokból álló társaság ellenjegyezte,¹⁵ valójában — Berzeviczy Gergely és Engel János Keresztély aktív közreműködése mellett — Rummy Károly György szerkesztette. Ez a sajtó- és általában művelődéstörténetileg fontos lap tudatosan azzal a céllal jelent meg Magyarország és Ausztria területén kívül, hogy a németországi és általában a németül olvasó közvéleményt mozgósítsa azokban a kérdésekben, amelyek megoldatlanul hagyományozódtak a XIX. századra a XVIII. század utolsó két évtizedéből. Az első kötetet Rummy göttingai mestereinek ajánlotta, Chr. G. Heynének, Au. L. Schlözernek, J. G. Eichhornnak, J. G. Plancknak, illetve K. F. Stäudlinnak, akik a maguk szakterületén mind úttörői voltak a modernebb gondolkodásnak, a hagyományostól eltérő szövegmagyarázatnak, az újszerű történeti (irodalomtörténeti vagy statisztikai, politikatörténeti vagy egyháztörténeti) megközelítésnek. Különös hangsúllyal kerül elő A. L. Schlözer neve, az előszóban is, az egyes értekezésekhez fűzött szerkesztőségi jegyzetekben is. Az előszó azzal indokolja, hogy külföldön lát napvilágot ez a folyóirat, mivel az osztrák monarchiában nincs meg az államjog, a történelem és a statisztika tárgyalásához szükséges szabadelvűség és pártatlanság. S a politikai viszonyok is a névtelenséget indokolják. Az, hogy Schlözer a példakép, azt Rummy

¹³ Ez a kérdés további kutatást igényel. Ellentmondóan nyilatkozik erről KEPP. M.: I. m. és BACHRACH Imre: *Rummy Károly György és a jénai egyetem*. Bp. 1942.

¹⁴ Vö. Rummy levelét F. J. Bertuchhoz 1804 decemberéből. Közli: FRIED I.: *Karl Georg Rummy und Weimar*. = *Arbeiten zur deutschen Philologie* 5 (1970) Debrecen 1970. 50.

¹⁵ A följebb említett levél is ezt hangsúlyozza, és azt sugallja, hogy Grellmann kiadványához Rummy adatokkal járult hozzá.

¹⁶ *Magazin für Geschichte, Statistik und Staatsrecht der österreichischen Monarchie*. Hg. von einer Gesellschaft österreichischer Gelehrten. Göttingen 1806—1808. Ruprechték és Rummy között volt némi vita, ezért Rummy tájékozódott a göttingai Dietrich-cég felé is, de végül a vita elsimult.

korábban idézett levele is elárulja, Schlözer manírjában szerkeszteni lapját.¹⁷ A periodikus kiadvány *Oesterreichische Staatsanzeigen* c. rovattal is rendelkezett, amely az időszerű eseményekre utalt, célzata pedig teljesen egyértelmű volt. Az 1806-os kötet legjelentősebb cikke Berzeviczy Gergelynek: *De Conditione et Indole Rusticorum in Hungaria* c. művének kivonata. A *Vorbericht des Einsenders*-közlés feltehetőleg Rumytól (esetleg magától Berzeviczytól) származik, elárulja, hogy a belföldi cenzúra nem engedélyezte a publikálást. A szerző később azt szeretne volna, ha a mű kivonatát Schedius *Zeitschrift*-jében adhatta volna közre. Hogy mégsem jelent meg itt e kivonat, annak az az oka, hogy a megjelenéshez felsőbb hatóság engedélye lett volna szükséges. Ezt az utat azonban a szerző nem akarta bejárni. Műve ugyanis – legalábbis első változatában – már 1802-ben elkészült. 1802. május 22-én Berzeviczy arról tudósítja Rumyt, hogy értekezése Schediusnál van. Nem hiszi, hogy Magyarországon kinyomtathatja. Németországot az a rész érdekelné a legjobban, amelyben a magyar paraszt helyzetét mutatja be. 1805. február 10-én Ferenczy János Horvát Istvánnal meglátogatta Schediust, aki megmutatja nekik Berzeviczy *De Rusticis in Hungaria*(!) c. kéziratát, amelynek egy kópiája a "Nemzeti Könyvtartóban tartatik". Schedius a kéziratot (nem világos, hogy az egészet vagy csupán ama kivonatot) németre fordította, Ferenczynek pedig átadta a kéziratot (feltehetőleg a latin eredetit) "leírásra".¹⁸ Rumy egy későbbi közlése¹⁹ tovább-bonyolítja a hányatott sorsú mű történetét. Berzeviczy barátja, Máriássy József, Berzeviczy tudta nélkül, 1806-ban, Lőcsén a Mayer-nyomdában, saját költségén kiadta ezt a könyvet. Az „illegális” nyomtatást följelentették, a nyomdászt börtönre ítélték, Máriássyt pedig a Helytartótanács Budára idézte föl. Máriássynak azonban sikerült néhány példányt (díjtalanul) kiosztania. Máriássy Budára menet, kocsijával felfordult, nyakát szegte, s mint Rumy írja, így a sajtó elnyomásának áldozata lett. Berzeviczy még 1806-ban eljuttat néhány példányt Rumyhoz, hogy juttassa ki Göttingába.²⁰ A kör akkor zárul be, ha adatainkat kiegészítjük az Országos Széchényi Könyvtár *De conditione* . . .-példányának kéziratosa latin nyelvű bevezetésével.²¹ Maga, a mű címlap nélküli, a kéziratosa címlap

¹⁷ A 14. sz. jegyzetben i. h. („in Schlözers Manier”)

¹⁸ Berzeviczy levele Rumyhoz 1802. május 22-éről. MTAKK M. irod. lev. 4-r. 21. sz., *Pest-budai hétköznapiak*. Egykorú naplók és emlékiratok tükrében. 1805–1848. Válogatta, s. a. rendezte és bev. Vörös Károly. FERENCZY János: *Napi jegyzések*. Bp. 1966. 16.

¹⁹ *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste in alphabetischer Folge* (. . .) hg. von J. S. ERSCH und J. G. GRUBER. Neunter Theil. Leipzig 1822. 255–256. Rumy felhasználja az alkalmat, hogy – nyilvánvaló taktikai okokból – szembeállítsa az udvari cenzúrát a magyarországgal. Berzeviczy érdemeit azzal is kiemeli, hogy azt írja: Schlözer göttingai előadásain hivatkozott BERZEVICZY: *De commercio* . . . c. művére (Uo. 256.). Ennek a címszónak hangneme és anyaga jórészt egybevág a *Magazinban* megjelent Berzeviczy-cikk jegyzetével. Ezt használta föl GAÁL Jenő is: *Közgazdaságunk a Széchényi előtti korszakban. Berzeviczy Gergely élete és művei*. Bp. 1909. 168–169.

²⁰ Berzeviczy idézett levele Rumyhoz az 1806-os esztendőből. A mű autográf kézírata: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSZK Kt) Quart. Lat. 836; különböző kézírású másolatok: Uo. Quart. Lat. 834 és 835.

²¹ Adatai és előadási módja nagyrészt megegyezik Berzeviczy német nyelvű önéletrajzának megfelelő helyeivel. Vö.: H. BALÁZS Éva: *Berzeviczy Gergely a reformpolitikus. 1763–1795*. Bp. 1967. 232–233. H. Balázs Éva szerint maga Berzeviczy jelentette meg könyvét; s hogy elkerülje az engedély nélküli nyomtatással járó kellemetlenségeket, az idő közben meghalt Máriássyt keverte gyanúba. Szíves felvilágosítását ez úton is hálásan köszönöm. A kérdés irodalmához l. még: FÁBRI Pál: *Berzeviczy Gergely*. = *Közhasznú Esmeretek Tára* II. Posten 1831, 233–234., [RUMY Károly György]: *Berzeviczy Gregor v.* = *Österreichische National-Encyclopädie* (. . .) I. Wien 1835, 281–282., MELZER, Jakob: *Biographien berühmter Zipser*. Kaschau 1833. 293–300., HUSZTI Dénes: *Kazinczy Ferenc és Berzeviczy Gergely vitája a jobbágykérdésről*. = *Katholikus Szemle* 1938. 335–346., ZSIGMOND Gábor: *Berzeviczy Gergely és Kazinczy Ferenc vitája a paraszt állapotáról Magyarországon*. = *Valóság* 1975. 4. sz. 77–91.

szerint a tatai piaristák könyvtárából került az OSzK-ba a „Népkönyvtári Központ”-on keresztül. E *Lectori salutem*-megszólítású kéziratos előszó úgy adja elő az eseményeket, mint Romy a folyóiratban és a lexikonban, neveket, kiadót és dátumot mellőzve (viszont határozottan 1804-et állít keletkezési esztendőül), Máriaassy halálának színhelyéül Kerepest jelöli meg, s a hivatalos eljárást némileg bővebben adja elő. Az 1806-os kötet másik, jelentős cikke szintén Berzeviczy tollából származik, és az 1802-es országgyűlés krónikáját adja a radikális reformer szemszögéből.²² Hogy emiatt Rumynak, személy szerint a hivatalos hatósággal kellemetlenségei lehettek, azt az 1808-as kötet rövid előszava árulja el, amely a nyilvánosság elé tárja: az udvari cenzúra (Hofcensur) figyelmeztette, miszerint az inkriminált cikk egy idézete kellemetlen hatást kelthet. A szerkesztőnek így nyilvánosan kell magyarázkodnia:

„es nicht in der Absicht aufgenommen wurde, um etwa das hohe Erzhaus Österreich zu beleidigen, sondern um zu zeigen dass manche ausländische Schriftsteller über die österreichische Regierung härter urteilen, als inländische. Hätte der Redacteur voraussehen können, dass dieses Citat beleidigen und die Beleidigung dem Redacteur selbst aufgebürdet werden dürfte, so würde er das Citat gewiss weggelassen haben”.

S a támadással felérő, nem minden gúnyt nélkülöző védekezés kiegészítése a kötet egyik legbeszédesebb darabja, Caraffa eperjesi vérengzésének krónikája. Általában Romy nem folyóirat-, inkább évkönyvjellegű kiadványt szerkesztett. Antifeudalizmusa, Habsburg-ellenessége nyilvánvaló, hatásos formában jelentkezik, de a folyóirat rövidebb, elevebb cikkeihez szokott olvasó számára kissé fárasztóan, kissé nehézkesen. A Habsburg-birodalom cenzúrája,²³ a háborús események, valamint Romy említett költözése együtt járultak hozzá, hogy a *Magazin* (bár feladatát teljesítette: tájékoztatta a német közvéleményt) 1808-ban megszűnt.

Romy *Musen-Almanach*-jának és *Zeitschrift*-jének a göttingai vállalkozás nem használt, sőt, ezzel éppen fölhívta magára az udvari körök figyelmét. Így eshetett meg, hogy az 1807-es országgyűlés kapcsán ő is azok közé került, akiknek megnyerését, „beszervezését” Armbruster szükségesnek vélte.²⁴ Bár nem volt jó véleménnyel róla, a császárnak mégis azt ajánlotta, hogy rendeljen a *Musen-Almanach*-ból 30 példányt, s ez majd Rumyt hálára fogja kötelezni. A megrendelés feltehetőleg elmaradt, Rumynak nem volt szándékában Bécs szolgálatába állnia. Sőt, talán a *Zeitschrift* tervén okulva, Armbruster egy hasonló jellegű folyóirat megindítását indítványozta. Miközben a göttingai *Magazin*-nak kitiltásáról volt szó, a Cotta könyvkiadó céggel meghirdették ama ismert kimenetelű pályázatot²⁵ a magyar nyelv országossá tétele alkalmas vagy alkalmatlan voltáról, az ország vezető németül író gondolkodóit (Rumyn kívül Berzeviczyt, Bredetzkyt, Schwartnert, Schediust és másokat) az udvar ügyének szolgálatára igyekeztek ösztönözni, és 1808-ban kiadták a *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaaten* c. folyóiratot. Már a címválasztás is vita Romyékkal: a hazafiasan hivalgó cím szembenáll Romy puritán megjelölésével, Rumynál a külföld rokonszenvének megnyeréséről volt szó, az antifeudális ügy folytatásáról, itt mindössze arról (mint a lapcélkitűzés állítja): „die Bewohner der kais. königl. Erbstaaten mit sich selbst bekannt zu machen und Vaterlandsliebe zu befördern.” A szerkesztőségi célkitűzés nyomatékosan óv a szélsőségektől, és a mérsékletet ígéri. A kiszemelt német nyelvű magyarországiakat

²² Berzeviczy e cikkéről: KOSÁRY Domokos: *Napoleon és Magyarország*. Bp. 1977. 68–70. A *De conditione*... c. műről közölt adatok pontatlanok.

²³ A *Magazin*... betiltása körüli huzavonákról: WERTHEIMER Ede: *A magyarországi cenzúra történetéhez*. = Századok 1898. 296.

²⁴ WERTHEIMER: *Az 1807-ik évi magyar országgyűlés*. = Századok 1897. 305–306.

²⁵ Uo. 404–405.

továbbra sem téveszti szem elől, közreadják Engel és Berzeviczy írásait, Bredetzky több közleményét. Majd amikor a *Göttinger Gelehrten Anzeigen* — nem ok nélkül és nem véletlenül — kiáll Rummy mellett, dicsérve a *Museum-Almanach* tendenciáját, és e tudós buzgalmát, ki kísérletet egész során keresztül bizonyítja, hogy szeretné magyar honfitársait a tudományos tevékenységre, szellemi erőiknek az irodalmi munkálkodásra való fordítására lelkesíteni, akkor a *Vaterländische Blätter* megtámadja Rummyt, kicsinyli lelkesítő és szervező érdemeit, és az armbrusteri véleménnyel egybehangzó álláspontot tolmácsol.²⁶ Más kérdés, hogy a *Vaterländische Blätter* 1809-ben csak az első félévben jelenhetett meg, 1810/11-től érezhetően változik a merev, aulikus szemlélet, Rummy is a lap munkatársai közé lép. Mindez mitsem módosít azon, hogy a XIX. század első évtizedében Rummy (és nemcsak Rummy) tapasztalnia kellett, hogy vállalkozásaitak eleve kudarcra ítéli a szigorú osztrák cenzúra, a ferenci abszolútizmus szellemgyilkos légköre, amelynek általánosságát a kül- és belpolitikai körülmények egyként segítették. A radikális reformerek szembenállása a nemesség gravaminális politikájával, állandó megtorpanásaival és szüntelen kiegyezésével az udvarral, nem kedvezett a Rummy-féle vállalkozásoknak, a messzebb tekintő lapalapításoknak, a merészebb kiadványi tevékenységnek.

Rummy azonban csak nagyon keveset okult kudarcaiból. Azt már látta, hogy német nyelvű folyóirattal aligha tud közönségsikert aratni; a napóleoni háborúk pedig szinte lehetetlenné tették az érintkezést Magyarország és Németország tudós körei között. Elhatározta, hogy magyar nyelvű történeti forráskiadvánnyal szolgálja eszméit, és olyan iratokat válogat össze, amelyek sajtó alá rendezése eddigi munkássága folytatásának bizonyulhat. Hogy figyelme fokozottabban a magyar történelem felé fordult, abban jórészt már Kazinczy Ferenc hatása érződik. Nem azért, mert engedményt tett a nemesi — konzervatív — ellenzéknek; ezt Kazinczy sem tette meg. De a magyar függetlenségi harcok dokumentumainak kibocsátása ugyanannak a progresszív gondolatnak népszerűsítését jelentette (csak éppen erőteljesebben nemzeti színezettel), mint amely német nyelven tervezett vagy éppen kiadott vállalkozásainak sajátja volt. Kazinczy ihletése mellett az Engel János Keresztélyt kell kiemelnünk, aki Rummyhoz hasonlóan Göttinga, illetve Schlözer tanítványa volt. Az ő indítására szeretne volna megjeleníteni Rákóczi Ferenc leveleit, illetve az *Ungarische Anekdoten über die ehemaligen Unruhen in Ungarn und Siebenbürgen* című írást. A *Monumenta Hungarica* első kötete végül 1815-ben került ki a nyomdából, miután már 1811-ben közzétette Rummy felhívását az előfizetésre. A cenzúra akadékoskodásai mellett a rossz gazdasági viszonyok is közrejátszottak a megjelenés késésében. Végül is 1817-ben kapta kézbe az olvasó mindhárom kötetet, Kazinczy Ferenc elismerő előszavával.²⁷ A Rákóczi-levelek és az említett anekdotagyűjtemény azonban nem kaphattak helyet a kiadványban. A cenzúrázás kálváriáját Waldapfel József már megírta,²⁸ ezúttal néhány adattal kiegészítjük a hanyatott életű Rummy vállalkozásának sorsát. Az 1817-es könyvsiker arra készítette, hogy a 4–5. kötet gyűjtését is kezdje meg. Közben azt remélte, hogy ha már önálló kiadványban nem is, de legalább folyóiratban publikálhatja Rákóczi-kori gyűjtését. A *Tudományos Gyűjtemény*

²⁶ *Vaterländische Blätter* 1808. júl. 12. 163. E lap megindítása, majd ez a támadás kijózaníthatta az 1807-es év végéig, sőt 1808 első hónapjaiban is Zeitschriftje megjelenését még mindig reménykedéssel váró Rummyt.

²⁷ *Monumenta Hungarica sermone natio scripta*, az-az a 'magyaroknak magyar nyelven írt emlékezetes írásai. Öszveszedte 's kiadta: — — . Pest 1815. A teljes mű 1816/17-ben jelent meg Pesten, három kötetben, Kazinczy Ferenc előszavával, ennek második kiadása Pesten, 1817-ben, befejezetlenül.

²⁸ *Rákóczi emlékek történetéből*. = Irodalmi tanulmányok. Bp. 1957. 169–180.

azonban nem merete vállalni a közlést, jöllehet a kézirat 1817. december 21-ére befutott,²⁹ 1818-ban Mihály vajda egy levelével próbálkozott Rummy a *Tudományos Gyűjteménynél*,³⁰ ugyancsak ebben az évben tudta megjelentetni recenzióját Berzeviczy: *Ungarns Industrie und Commerz* c. művéről,³¹ amelyben nem csak a szerző elméleti érdemét emeli ki, „tiszta valódi hazafiság”-át (híven az egykori közös munkálkodáshoz), hanem merészen azt is közli, hogy „Tagadhatatlanul a magyar kereskedésnek sok akadéki származnak az Ausztriai határ-vámokból”. Ugyancsak egykori önmagára és a közös göttingai ihletésre emlékeztet Schlözer mesterként való emlegetése, s a cenzúrának szóló oldalvágás: ezt a recenziót a bécsi *Annalen der Literatur und Kunst*ban akarta publikálni, de az újság „nem tudhatni mi okból, fel nem vette . . .” 1824-ben vállalkozik arra a *Tudományos Gyűjtemény*, hogy a Monumenta Hungarica már kész negyedik-ötödik kötetéből egy részt közreadjon, méghozzá Benkő Józsefnek az erdélyi történetirókról alkotott portréit.³² A negyedik kötetet meghirdeti a *Felső Magyar-Országi Minerva* 1826. I. kötetének hátsó borítóján egy szintén elkészült *Commentarius de Sacra Corona Regni Hung.* c. művel együtt. A hirdetést megismétli a *Hazai 's Külföldi Tudósítások* 1830. évfolyamában (I. 15. sz., a hirdetések között), jöllehet Kazinczy nem sok jót jószolt Rummy e vállalkozásának.³³ Közben az ekkor már ugyancsak kapkodó és szétszórt Rummy az Igaz Sámuel halálával megszűnt *Hébe* folytatását is vállalta volna.³⁴ A Monumenta Hungarica kedvelt eszméje lehetett, mert az *Aehrenlese* 1834. évfolyamában (6. szám) ismét ígéri a 4–5. kötet megjelenését, a Gyurikovics Györggyel folytatott levelezés is arról tanúskodik, hogy még 1836-ban is kitart a kiadás mellett, és egy 1839-es, igen széptikus hangú reflexióból tudjuk meg: feladta a harcot.³⁵ Közben — számtalan apróságban — kellett tapasztalnia a cenzúra szigorát vagy éppen okvetetlenkedését. Pethe Ferenc, a *Nemzeti Gazda* szerkesztője már 1815-ben keserűen panaszolta, mennyire hátráltatja terveiben a cenzúra.³⁶ A *Hazai 's Külföldi Tudósítások* szerkesztősége 1832-ben arról tájékoztatja Rummyt, hogy egy esztergomi híradását azért törölte a cenzúra, mert az esztergomi Presbyteriumban történt változások közlését nem tartja tanácsosnak. Borsos Márton az *Ismertető* c. lap szerkesztője éppen abban az évben, amelyben Rummy szerkesztőtársaként jegyezte a lapot, azt írta meg Esztergomba, hogy Udvardy János egy cikkére küldött választ nem adhatja le, mert a cenzor törölte.³⁷

Így hát már a liberálisabb légkörben Rummy értekezést írt a sajtószabadságról,³⁸ amelyben ez a megfáradt és a vállalkozások kudarcra miatt óvatosabbá kényszerült, véleményét azonban még burkoltan is kimondó tanár megfogalmazta álláspontját. „Sajtószabadság helyreállítása a lélekszabadságnak, mely megfelel az örök jobbjóság megszüntetésének” — írta. Majd fölteszi a kérdést: szükséges-e megszorítás. A továbbiakban a „teljeskorú szellem” létéről elmélkedik, s ennek a teljeskorú szellemnek eszköze a sajtó. Történetileg közelíti meg a sajtó és a sajtószabadság problémáját. „Az emberi

²⁹ Id. Jankowich Miklós a tudományos gyűjtemény folyóirat iránti eredeti írások gyűjteménye. OSZK Kt. Fol. Hung. 4.

³⁰ Uo. Közölni akarta az alábbi okmányt is: Zrínyi Péternek követje a Fő vezérhez küldött Postulatumi: Uo. Fol. Hung. 3.

³¹ *Tudományos Gyűjtemény* 1818. VIII. 112–119.

³² Uo. 1824. IX. 77–84.

³³ KAZINCZY *Levelezése* XIX. 479–480.

³⁴ Uo. XX. 51–52.

³⁵ MTAKK M. irod. lev. 4-r 18. sz.

³⁶ SÜLE Sándor: *Kisszántói Pethe Ferenc (1736–1832)*. Bp. 1964. 220.

³⁷ MTAKK M. Irod. lev. 4-r 23. sz. — UDVARDY: *A zsidókról gazdasági tekintetben* (Ismertető 1840. I. 44. sz. 687–695. hasáb) c., a liberálisokétól eltérő álláspontot valló cikkére nem felelt Rummy.

³⁸ *Elnemfogult (!) elmélkedések a sajtó-szabadságról, a sajtó-megszorításról és a cenzúráról.* = Századunk 1840. 71–74, 77, 79, 84, 94–95, 98, 102–103. számok

szellem az istennek önmagából kilépése. E szerint az emberi szellem önmagában feltétlenül szabad.” „Vagy meg kell kötni az emberi szellemet, vagy szabadságában meghagyni. Tertium non datur”. Határozott szavakkal tör lándzsát a sajtó- és a szólásszabadság mellett. Elhatárolja magát a forradalmaktól, valamint a szellemben lejátszódó forradalmaktól, de ezek csak következmények. „Csak a szellem és a műveltség világánál tényezik igazi rend; csek szellemszabadság mellett van igazi béke . . .” II. József korát idézi föl, mint eszményi állapotot, amelyben „Kormány és népek nyíltsággal tartoznak egymás iránt . . .” „Sajtószabadság és minden rend képviseltetése a statusban korunknak alapkívánatai . . .” — állapítja meg. A szerkesztőség enyhítő jegyzeteket fűzött ugyan Rummy cikkéhez, de a cikk gondolatmenetén — feltehetőleg — nem változtatott. Rummy az ember végcéljának a „felvilágosodás”-t tekinti, és ezzel nemcsak ifjú hitét és reménykedését, egyetemi éveinek bizakodó hangulatát idézi föl, hanem a felvilágosodásnak mint műveltségéből fakadó állapotnak eszményítésével Széchenyi István „kiművelt emberfők” -elképzeléséhez jut közel.

„Én a sajtószabadságot in thesi minden esetre a nemzetek jogakint tekintem, s a sajtómegszorítást helytelenítem; gyakorlatilag azonban a censurát nem minden esetben tartom szükségletnek s veszélyesnek s ideiglen hazámra nézve csak egy az országgyűlésen a törvényhozó hatalom által alkotott sajtótörvényt, enyhébb s egészen szabadelműbb censurát (. . .) a censorok felelősségét, az írók törvényes védelmezhetőségét óhajtom” — összegzi mondanivalóját.

Itt sem és másutt sem tagadta meg Rummy Göttingából származó eszméit. Egy másik cikkében elégtétellel idézi föl Berzeviczy Gergelynek a *Magazin*ba írott cikkét, Schlözer elismerését Berzeviczy közjogot is illető munkássága iránt.³⁹ A Schlözer egyetemi óráin készített jegyzeteit egész életében keze ügyénél tartotta, és még a Századunkba írott cikksorozataiban is hasznosította az akkor lejegyzetteket.⁴⁰

Általában elmondhatjuk: Rummy vállalkozásai azt bizonyítják, hogy az 1790-es esztendőök reformeszméi a magyar jakobinusok perét túlélték, és nemcsak Berzeviczy Gergelynek és társainak könyveiben, munkásságában mentették át a progresszív közgazdasági, államjogi gondolatokat a XIX. századra, hanem Berzeviczyék mellett (természetesen nem függetlenül tőle) akadtak mások is, akik hasonlóképpen éreztek és dolgoztak. Ezek között kell számon tartanunk Rummyt is, aki ugyan a Berzeviczy—Kazinczyvitában nem egészen egyértelmű szerepet játszott, tevékenysége egészében, bemutatott vállalkozásaiban azonban Berzeviczy szellemében alkotott. S hogy Rummy Károly György nem állt egészen egyedül, azt majd akkor fogjuk egészen tisztán látni, ha kielégítő mértékben feldolgozzuk a magyarországi német lapok történetét, illetve tisztán látjuk, kik és milyen szellemben írták a magyar vonatkozású tudósításokat és recenziókat a németországi (és a bécsi!) lapokba. Mindenesetre az eddigi anyag birtokában állíthatjuk hogy volt egy olyan (igaz vékony, de jótollú, friss információkkal rendelkező és mozgékony) csoport, amely a németországi egyetemeken hallott, valamint az 1790-es esztendőkből pl. Berzeviczy Gergely által is vallott reformeszméket képviselte, ezeket —

³⁹ *A magyar magányos jog commentatorainak szellemi characteristicája.* = Uo. 1838. 77—80. sz., *A Karok és Rendek theoriája a közstatusjog elnemfogult elvei után.* = Uo. 1841. 18. 22, 24, 27, 31—32, 35—36, 42. sz.

⁴⁰ Vö. *Staatsgelehrsamkeit, Allgemeine Einleitung in die Politik und politische Encyclopädie und Allgemeine Staatsrecht vorgetragen von D. August Ludwig Schlözer . . .* Rummy az 1801/02-es előadások jegyzeteihez később, a lapok szélén újabb megjegyzésekkel fűzött, illetve két fólió között egy, a Századunk számára tisztázatnak szánt fogalmazvány címe olvasható: *Theorie der Staatsversfassungslehre. Nach unbefangenen Grundsätzen des allgemeinen Staatsrechts entwickelt von Dr. Rummy in Gran.* = OSZK Kt. Quart. Germ. 303.

többnyire névtelen újságcikkekben, német folyóiratokban — közölte, és bármily szűk kört felölelő hatókörében tovább terjesztette. Ilyen körnek sejtjük azt a társaságot, amely Schedel Ferenc pesti postamester hivatalában gyűlt össze időről-időre, talán Schedius Lajos szalonját is,⁴¹ és ilyen értelemben levelezett Rumy Károly György számos német lappal és számos levelezőtárrsal. A kezdeteknél sosem szabad Schlözerről megfedelkednünk, akinek statisztikai kollégiumát Rumy lejegyezte, s innen tudjuk, hogy 1802 nyarán ilyen című előadást is hallott: *Französische Constitution während der Revolution*.⁴² Schlözer *Staatsanzeigenje* egyébként annak a politikai publicisztikának is úttörője volt, amelyhez hasonlólt szeretett volna Rumy *Magazinjában* és más vállalkozásaiban megvalósítani. Éppen ezért kell a jövőben fokozott figyelmet fordítanunk erre a leginkább német anyanyelvű és a magyar nemzeti mozgalommal a későbbiekben sem mindenben egyet értő csoportra (a csoportot ezúttal nem szervezett társaság értelemben használjuk), amely a maga módján az antifeudális gondolat és a felvilágosult gondolat egyik magyarországi képviselője volt. Munkásságuk elemzése aztán — természetesen — túllépi a sajtó-, illetve a cenzúratörténet határát; azonban e két diszciplína is jelentékeny része lesz majd a feltárásnak. S bár inkább tervekről, mint eredményekről, inkább próbálkozásokról és kísérletekről, mint megvalósulásról szólhatunk (és szólhattunk), ezeknek az olykor szerény, halk és szűk körű kísérleteknek és próbálkozásoknak az a szerep jutott, hogy a folyamatosságot, a reformeszmék állandó jelenlétét és időszerepességét dokumentálják. Ezért nem lehet (nem szabad) megkerülni Rumy Károly György vállalkozásait sem, ellenkezőleg, sajtótörténetünk, művelődéstörténetünk szerves részének kell tekintenünk.

De egy általánosabb következtetésre is juthatunk. Rumy és a hozzá hasonlók (pl. Schedius) keresték a kapcsolatot a felvilágosult német egyetemi körökkel, és ezt a felvilágosult szellemiséget kifejező újságokkal. Vállalkozásaikban számítottak e lapok és egyetemi tanárok recenziókban megnyilatkozó támogatására, illetve maguk is magyarországi tudósítói lettek e jénai, göttingai, weimari, gothai stb. lapoknak.⁴³ Rumy *Zeitschriftjének*, *Musen-Almanachjának* sorsáról rendszeresen tájékoztatta e lapok olvasóit, nyilvánvalóan azzal a hátsó gondolattal, hogy vállalkozásainak legalább is eszmei támogatókat szerezzen. Emellett azokat a reformeszméket is népszerűsítette, amelyek sorsa a ferenci abszolutizmus Magyarországon — enyhén szólva — kétesnek bizonyult. Rumynak e próbálkozásai az 1810-es évekkel megszűntek, tevékenysége más útra terelődött, jelentősége csökkent. A XIX. század első évtizedében azonban éppen jelzett vállalkozásaival sikeresen kapcsolódott bele abba a folyamatba, amely a jozefinizmus évtizedében indult meg, és amelyet a magyar jakobinusok elleni per és megtorlás csak visszazoritani tudott, de teljesen megszüntetni nem.

FRIED ISTVÁN

Az Uránia című ismeretterjesztő folyóirat (1900—1925). Az Uránia Magyar Tudományos Egyesület megalakulásának időpontjában létrehozta az egyesület közlönyét, az *Uránia* című havonként megjelenő, ismeretterjesztő folyóiratot, melynek első száma 1900. május 1-én jelent meg. Alapítói és szerkesztői az egyesület alapítói és vezetői

⁴¹ FRIED I.: *Über die Kultur des deutschen Bürgertums von Pesth-Ofen am Anfang des XIX. Jahrhunderts.* = *Arbeiten zur deutschen Philologie*, Debrecen 1975. 95—110.

⁴² Schlözer 1802 nyarán tartott statisztikai előadásában pl. elemezte az angol alkotmány és a francia forradalom alatt létrejött franciát. OSZK Kt. Fol. Germ. 19.

⁴³ Itt csak utalhatunk a weimari *Der Neue Teutsche Merkur* és a gothai *Monatliche Correspondenz zur Beförderung der Erd- und Himmelskunde* c. lapoknak 1802 és 1810 között megjelent magyarországi tudósításaira, amelyeknek Rumy volt a szerzője.

közül kerültek ki, s az egyesület céljainak megvalósítása érdekében határozták el a folyóirat kiadását. A folyóirat az egyesület munkájában igen fontos eszköz szerepét töltötte be, hiszen ezzel a tömegek rendszeres tájékoztatását, tudósítását, befolyásolását érheték el.

A folyóirat célját és programját az 1900. május 1-én megjelent első szám első oldalán tudatták a nagyközönséggel *Törekvésünk* címmel. Ebben az egyesületnek Az Uránia Magyar Tudományos Egyesület alapszabályai című kiadványban közölt programját ismertették és ehhez a programhoz fűzték hozzá a folyóirat feladatát: „Az állandó összeköttetést az egyesület tagjai és a nagyközönség között fenntartani és ápolni a jelen folyóirat hivatott.” A *Törekvésünk*-ből azt is pontosan megtudjuk, hogy milyen rétegek szánták a folyóiratot: „Vállalkozásunk sorsát a minden szépet és jót méltányolni tudó értelmiség kezébe tesszük le.”

„A nagyközönség” megjelölés tehát nem a legszélesebb értelemben vett nagyközönseget jelentette és nem is jelenthette azt, amikor az ország lakosságának csaknem fele írástudatlan volt. Nem számíthatott tehát az egyesület az alacsony sorban levő néprétegekre, s nem számíthatott a vagyonosokra sem, hiszen később a folyóirat megszűnésének idején elkeseredetten tettek említést arról, hogy a vagyonosoktól addig nem kaptak semmiféle támogatást, ezért nem is számítanak rájuk a továbbiakban sem. A művelt középosztály, az értelmiség adományaiból jöhetett létre az egyesület, s az ő adományaikból indulhatott meg a folyóirat is. Közülük kerültek ki az egyesület alapítói, az újság szerkesztői és a cikkírók is. A folyóirat előfizetői között valóban az értelmiségi réteget találjuk; gimnáziumi tanárokat, igazgatókat, egyetemi tanárokat, ügyvédeket, jogászokat, orvosokat. (Többek között a folyóirat előfizetője volt Bánki Donát is.)

A folyóirat 25 éven keresztül jelent meg, társadalmi, gazdasági szükségletek hívták életre, majd 25 évvel később rossz gazdasági viszonyok között, anyagi problémák miatt szűnt meg. Az egyesület vezetői „utolsó lehetőségig” küzdöttek a folyóiratért, de az egyesület pénze oly kevéssé csökkent, hogy már a nyomdai költségeket sem tudták fedezni.

Az 1900-ban kiadott első szám rovatai a következők voltak:

I. Önálló cikkek

- a) A physika, matematika és chemia köréből.
- b) A csillagászat és meteorológia köréből.
- c) A természetrajz és földrajz köréből.
- d) Az orvostudomány köréből.
- e) Az irodalom, művészet és zene köréből.
- f) A jog és államtudományok köréből.
- g) Vegyes tartalmú cikkek.

II. Kisebb közlemények

A) Krónika

- a) A physika, matematika és chemia köréből.
  - b) A csillagászat és meteorológia köréből.
  - c) A természetrajz, és a földrajz köréből.
  - d) Az orvostudomány köréből.
  - e) Az irodalom, művészet és zene köréből.
  - f) A technika köréből.
  - g) Vegyesek.
- B) Hasznos tudnivalók.
 C) Csillagászati krónika.
 D) A csillagos ég.

Később, a folyóirat fénykorára, mely 1912–13 tájára esett, a folyóirat rovatai lényegesen kibővültek. A nagyarányú érdeklődés miatt már 1902-ben külön rovat nyílt:

A történelem, művelődéstörténet és néprajz köréből címen, s külön rovatot kapott a művészet. Ugyanígy a Kisebb közlemények címszó alatt is szerepeltek az új témakörök cikkei, s még ugyanabban az évben a Könyvszemlével bővült a lap, melyben az újonnan megjelent könyveket ismertették. 1903-tól már önálló irodalmi alkotások is helyet kaptak a folyóiratban, ettől kezdve verseket, novellákat is közöltek, s ezek külön címszót kaptak a tartalomjegyzékben is a Kisebb közlemények alatt: Elbeszélések, versek. Hamarosan rovatot kapott az állattan és a növénytan. 1915-től a folyóirat rovatai között megjelent egy addig ismeretlen rovat, melynek címe: A neveléstudomány köréből. Ez az a korszak, amikor előtérbe került a gyermek. A fejlett európai országokban, de leginkább Amerikában egyre többet foglalkoztak a gyermeklélektannal. Amerikában ez idő tájt már tesztekkel vizsgáltak több ezer gyermeket, s az iskolai nevelés megreformálásának szükségességéről tárgyaltak világszerte. Később új rovat nyílt Jog és államtudományok köréből címen, s helyet kapott a rovatok közt az iparművészet is.

Az Uránia Magyar Tudományos Egyesület és az *Uránia* című folyóirat alapító tagjai többségükben természettudományokkal, műszaki tudományokkal foglalkozó tudósok, szakemberek voltak. Az Uránia Magyar Tudományos Egyesületet, az Uránia Színházat és az *Uránia* című folyóiratot Molnár Viktor alapította. A folyóirat szerkesztője volt Klupathy Jenő fizikus, legifjabb Szász Károly jogász politikus, Mikola Sándor fizikus, pedagógus és Muosz Gusztáv botanikus, flórakutató. A folyóirat cikkírói között megtaláljuk Lukács Györgyöt, a Fejérváry-kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterét, Selényi Pált, a későbbi Kossuth-díjas fizikust, s rendszeresen jelentetett meg a folyóiratban irodalmi tanulmányokat Möricz Zsigmond.

A folyóirat cikkei híven tükrözik az akkori magyar társadalmi és gazdasági viszonyokat, a természettudományok és társadalomtudományok fejlettségét. A szerkesztők és maga az egyesület is többször hangoztatta, hogy kizárólag a tudományos ismeretterjesztést kívánják szolgálni, teljesen pártatlanok, s a politikai kérdésektől távol tartják magukat.

A műszaki tudományok, felfedezések és természettudományok iránt a lap érzékeny és nyitott volt. Azonnal reagált minden újdonságra, naprakészen tudósította ezekről olvasóit. Figyelemmel kísérték a fejlett ipari országok tudományos és technikai előrelépéseit. Gyakran közölték külföldi újságikkal fordításait, vagy új külföldi szakönyvek megállapításait. Figyelmük főleg a fejlettségben Európát túlszárnyaló Amerikára irányult, sok Amerikáról szóló tudósítást találunk a folyóiratban. Írtak a közlekedési újdonságokról: az Amerikában megépült világ legnagyobb hajójáról, az amerikai mezőgazdaságról, hogyan és milyen eredményekkel nemesítették Amerikában a vad gyümölcsfajokat, milyen mezőgazdasági gépeket gyártottak és használtak.

A századfordulóra az elméleti tudományok soha nem tapasztalt fejlődésnek indultak. A világon akkor alkottak olyan elméleti tudósok, mint Einstein és Sommerfeld. Nálunk azonban inkább a prakticista tudományokat és tudósokat igényelte a századfordulás Magyarország. Az *Uránia* mégis lelkesen ismertetett minden újat a műszaki és természet-tudományos felfedezésekről. Ismertették az elméleti fizika és kémia legújabb eredményeit, legtöbbször a röntgen-sugárral, a rádiummal és a radioaktivitással foglalkoztak. Ismertették a Curie házaspár, Becquerel és más akkor alkotó tudósok felfedezéseit.

Nem mutatott ilyen nyitottságot és haladó szellemet a folyóirat a társadalomtudományok, művészetek és irodalom terén. Míg a technikában és természettudományokban a legfejlettebb országok újdonságait kísérte figyelemmel, ezekről tájékoztatta olvasóit, s ezeket tartotta követendőnek, addig a művészeti vonatkozású cikkeiben nem foglalkoztak a legújabb művészeti irányzatokkal, vagy ha mégis megemlítették azokat, akkor elrettentő példának szánták. A külföldi impresszionista és szimbolista képzőművészetet nem ismertették, egy cikkből értesülhettek mégis róla az olvasók, melynek írója sajnál-

kozását fejezte ki, hogy már nálunk is megjelentek ilyen érthetetlen alkotások. Pálcát tört fölöttük és kijelentette, hogy Magyarországon ilyesmire nincs szükség.

Az Osztrák—Magyar Monarchiában a kedvező földrajzi adottságok miatt hazánk az élettár szerepét töltötte be. A XX. század elején, a városiasodás, iparosodás, gépesítés korszakában a mezőgazdaság helyzete is gyökeresen megváltozott. A mezőgazdasági dolgozók tömeges városokba vándorlása miatt és a megnőtt ipari munkástömegek élelmiszer igényének kielégítése érdekében szükségessé vált a mezőgazdasági termelés tervszerűsítése és gépesítése. Ennek megfelelően a folyóirat mezőgazdasági tárgyú cikkeiben is a mezőgazdaság újszerű problémáiról és eredményeiről írtak.

A XX. század elején a kutatások egész sora indult meg a növénytanban, mely lehetővé tette, hogy nagyszerű tudósok kezdjenek foglalkozni a növények életjelenségeivel, tulajdonságaival.

A folyóiratban rendszeresen jelentek meg irodalmi cikkek és tanulmányok is. Ezekben a leggyakrabban szereplő írók, költők a következők voltak: Shakespeare, Goethe, Tinódi Lantos Sebestyén, Zrínyi Miklós. Alkotott pedig már ebben az időben Thomas Hardy, Thomas Mann, Gorkij, Franz Kafka stb.

Gyakran írt újonnan megjelent könyvekről kritikát a folyóirat egyik szerkesztője, a konzervatív érzelmű legifjabb Szász Károly. Ezeket „ly” álnév alatt jelentette meg. Az 1909-es évfolyamban, a „Könyvszemlé”-ben ő ismertette Ady Endre akkor megjelent új kötetét is, az *Illés szerérent*. Az ismertetés egész hangvétele csipkelődő, gunyoros. Móricz Zsigmondot egyenesen le akarta beszélni a regényírásról, mert mint írta „ahhoz neki nincs tehetsége”. Ezzel szemben a nemzet nagy költőjeként ünnepelte Szabolcska Mihályt. A további könyvismertetésekben találkozunk még Krúdy Gyula és Kosztolányi Dezső nevével, de nekik sem tulajdonítanak bírálók nagy jelentőséget. Festészetben Rembrandt műveiről írtak legtöbbször, pedig megalkotta már életművét ebben az időben Gauguin, Van Gogh, Monet és Manet.

Írtak a folyóiratban az amerikai gyermekpszichológiáról, mely messze az európai előtt kezdte meg működését. Ismertették a különböző gyermekmegfigyelések módszereit és eredményeit akkor, amikor nálunk még elég menhely sem volt az árva és elhagyott gyermekek számára, és sok gyerek halt meg évente rossz bánásmód és nélkülözés miatt. A felnőttoktatás terén az egyesület igen nagy előrelépést tett az úgynevezett munkás-gimnáziumok megszervezésével. A folyóirat a munkás-gimnáziumok szervezetének és működésének minden mozzanatáról hírt adott. Rendszeresen közölte annak tanterveit, eredményeit.

Az Uránia Magyar Tudományos Egyesület már megalakulásakor és azután is többször hangsúlyozta, hogy teljesen pártatlan, kizárólag tudományos és művészeti ismeretterjesztő munkát akar teljesíteni, s a politikai élettől távol fogja tartani magát. Valóban, a folyóiratban ritkán közöltek abban az időben történt külföldi vagy belföldi politikai eseményeket. A politikai élettől teljesen függetleníteni azonban mégsem tudták magukat, hiszen a politikai élet nagyobb változásai az egyesületre és a folyóíratra is hatottak. A legnagyobb megrázkódtatást, amely természetesen a folyóíratot is megbolygatta, az első világháború, a versailles-i békeszerződés és a Tanácsköztársaság bukása jelentette. A kisebb politikai és társadalmi jelenségek felett a lap igyekezett szótlanul átsiklani.

Lukács György — a Fejérváry-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere — a választójogról írt a folyóiratban akkor, amikor választójoga az ország 6—7 %-ának volt. Igaz, ez a kormányválságok idején történt, amikor a tömegekre az általános választójog ígéretével akartak hatni.

A folyóirat cikkírói mindig arra törekedtek, hogy az általuk megfogalmazott írásokat szórakoztatóan, érdekesen és érthetően írják meg, tartózkodtak túl sok idegen szó és szakkifejezés használatától.

Az Uránia Magyar Tudományos Egyesület és ennek közlönye, az *Uránia* című folyóirat a közművelődés, a tudományos és művészeti ismeretterjesztés területén úttörő munkát végzett.

A folyóirat a műveltebb rétegek, főleg értelmiség között terjesztette a tudományos és művészeti ismereteket. Az egyesületet azonban nemcsak a művelt középosztály tájékoztatása foglalkoztatta, hanem a szegényebb néprétegeké, a munkásoké is. A munkások tájékoztatásának, s művelődésének időszerűségét és szükségességét látva, megszervezték és országsszerte kiépítették az ún. „munkásgimnáziumok” hálózatát.

A folyóirat kezdeményezői, és elért eredményei felbecsülhetetlenek, hiszen a tudományok, művészetek széles körben való terjesztését, népszerűsítését honosították meg. A folyóiratban dolgoztak neves tudósok, művészek és olyanok is, akiket nem jegyzett fel tudomány- és irodalomtörténet. Az egyesület és a folyóirat kezdeményezése az ismeretterjesztés terén igen haladó volt, de a művészeti, irodalmi, és néha a társadalmi élettel kapcsolatos megnyilvánulásai sokszor konzervatívok voltak.

KIRÁLYFÖLDI ERIKA

A bécsi Világosságról. 1919 végén *Az Ember*, 1920 tavaszától a *Bécsi Magyar Újság* indít harcot a magyarországi ellenforradalom, a kegyetlenségek sorozata, a különítményesek terrorakciói ellen. Ehhez a harchoz csatlakoztak az Ausztriában menedéket nyert magyar szociáldemokraták is. 1920 júniusában, Kunfi Zsigmond szerkesztésében, Böhm Vilmos, Garbai Sándor, Ormos Ede és Rónai Zoltán közreműködésével indult — először hetenként, majd havonként megjelenő lapjuk, a *Világosság*. A szerkesztő haláláig tartotta fogadalm-érvényű szavait, melyeket Szabó Ervin temetésén mondott, az októberi forradalom előtti napokban: „... igyekezni fogok arra, hogy nemcsak én magam, de az a mozgalom is, amelynek katonája voltál, elteljék a te tiszta, igaz harcoss életed forradalmi szellemével”.¹ Andor Leon — az *A. B. C.* című lap szerkesztője, volt bécsi emigráns — Kunfit a legkiválóbb szociáldemokrata publicistaként tartja számon.²

A *Világosság* első számának Beköszöntője így foglalja össze a programot: „... a szocialista eszméknek és a munkásmozgalom minden komoly és számbavehető irányzatának szabad szószékévé akarjuk tenni ezt a lapot...”

1920-ban 30 számot adtak ki. A munkatársak cikkei mellett megtaláljuk itt magyar és külföldi szocialisták és kommunisták írásait. A lap fő tematikája a forradalmak utáni helyzet, a hazai és a nemzetközi alapvető történelmi feladatok. Kunfi az első számban nyíltan felveti, hogy „... a munkásosztálynak egyre növekedő és változatos politikai formákban megnyilvánuló hatalma a békeszerződések megváltoztatását idővel kikerülhetetlenné teszi...” (*A magyar béke*), Kóshalmi Béla³ (Bors Tihamér, Cras, Flamingó, Jobb csillag III/21, Kő, Philobiblos álneveket használta az emigrációban), júniusban a tudományos nemzetköziség újjáéledéséről ír, s Barbusse szavait idézi mottóként, „Két európai hadsereg, amely egymás ellen háborút visel, egyetlen nagy hadsereg, mely öngyilkosságot követ el.” A Philobiblos néven megjelent cikket Barbusse *Új idők felé* című, az Anciens Combattants genfi nemzetközi kongresszusán elhangzott beszéde követi, melyben a *Tűz* című kitűnő világháborúsi regény szerzője kijelentette: hirdetni fogják, hogy a régi társadalom halála van ítélve, s „az egyetlen emberi hang, amely összehangzik magával a természettel, a hajnal és a nap fölzendülő muzsikája: az Internacionálé dala.”

¹ HORVÁTH Zoltán: „*A szellem a fontos!*” *Időszerűtlen gondolatok Szabó Ervin emberiségéről.* = Irodalom és történelem. Bp. 1968., Szépirodalmi Könyvkiadó. 17.

² ANDOR Leon: *Bécsben kezdődött a mi emigrációnk.* = A toll mártírjai. Bp. (1946), M. Újságírók Emigrált, Deportált, Internált Csoportja. 104–111. p.

³ Kóshalmi Béla személyes közlése a dolgozat szerzőjével. 1968. febr. 7.

A június 15-i számból előre értesülhettek az olvasók arról, hogy A Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége június 20-tól bojkott alá helyezi az ellenforradalmi Magyarországot.

„A magyar munkásosztály tízhónapi pokoli kínszenvedése végre cselekvésre készítette a világ munkásságát... A Nyugat művelt munkássága csak fokozatosan hitte el a Magyarországból érkező rémségeket... kezdetben kétkedéssel fogadta a hihetetlenül hangzó híreket, a keleti népek túlzó fantáziájának tulajdonította Siófok, Orgovány, Kelenföld, Szekszárd, Kaposvár és a Duna szörnyűségeit...” — írja Molnár Sándor.

Böhm Vilmos július 28-án így állott ki Stromfeld mellett:

„... Elítélték, mert volt bátorsága a proletárhazáért, a szegényemberek, a dolgozók hazájáért küzdeni. Azok börtönözték be az ország felszabeditásáért harcoló Stromfeldet, akik román megszállásért könyörögtek, akiknek hazafisága eltűri az idegen elnyomót, de gyűlöli saját országának proletáruralmát...”.

Rónai Zoltán — bírálva bár a fiatal szovjet állam bürokratizmusát, s elmarasztaló ítéletet mondván a II. Internacionáléről —, mert nemzetközi jelszavainak felszíne alatt a nacionalizmus lávája buzgott — szeptember 8-i cikkében így foglalt állást: „az orosz forradalom igazi támasza: erőteljes munkásmozgalom fölépítése minden országban belül”. Szeptember 29-i, *A bukás igazi okai* című cikkében árnyaltan elemzi az okokat; a stratégiai helyzetben, nempedig a szociáldemokrácia árulásában látja a Tanácsköztársaság leveretésének alapvető okát. Kunfi Zsigmond kifejti az október 27-i számban, hogy az emigráció széthúzása kicsiben tükrözi annak, ami a nemzetközi munkásmozgalomban végbe megy.

Az első félév hasábjait a politika uralja a magyar problémák és a nemzetközi helyzet szoros összetartozásának aspektusában. Ide illeszkednek a kulturális vonatkozású írások és a néhány szépirodalmi darab is. Ady több költeményét, Farkas Antal egy-egy versét (*Bújdós magyarok énekeiből, Új ballada*), néhány tárcát (Kózhalmi-Béla: *A hullámvölgyben*) találunk itt, továbbá Walt Whitman és Heinrich Heine költeményeit, Leonhard Frank *Der Mensch ist gut* című regényének első fejezetét.

1920. szeptember 1-én közzétették Romain Rolland felhívását a francia tanítókhoz:

„... Kedves olvtársaim! Az emberiség mindenre képes. A tudomány csodálatos fejlődése egy évszázad óta, amely húsz év óta bámulatosan növekedett még nagyobbra, amely hallatlan fölfedezéseivel magának az értelemnek a lényegét is átalakította, az emberi szellemnek ez a pompás diadalútja korlátlan látóhatárt nyit meg reményeink előtt. És ezt a pillanatot választják Európa népei arra, hogy a nemzeti szenvedélyek, a hazafias harcok, az egymást fölfaló állatiaság mélységeibe zuhanjunk vissza... Kelt-sük hát életre az energiákat, a reményét és a hatalmas, testvéries jövőben való hitét, valamint a büszke szkepszisét és a múlt gyilkos bálványainak szabad megtagadását!” ...

Az 1920. december 15-i szám őrzi a nemzetközi munkásmozgalom vezetőinek kiáltványát, melyben amnesztiát követeltek a Tanácsköztársaság halálraítélt népbiztosai számára.

1921-ben, január 5. és április 13. között tizennégy száma jelent meg a *Világosságnak*. Az első számban a szerkesztő *A népbiztosok pöre Horthyék és a történelem ítélőszéke előtt* című cikkében élesen vádolja az ellenforradalmat, Horthyékat, akik — saját bevallásuk szerint — 30 ezer embert tartóztattak le. Kiáll az üldözött forradalmárok mellett:

„A népbiztosok életét védi és evvel együtt a fehérterror valamennyi áldozata fölé odatartja oltalmazó karját az orosz szovjet-köztársaság, a magyar munkásság hangulata, akarata és ereje, a világ valamennyi szocialista és munkáspártjának megmozdulása s az ettől nagy mértékben befolyásolt egyik-másik entente-állam magatartása s azonkívül tudományos, irodalmi, politikai és általában a szellemi világ kitűnőségeinek tiltó szava, amelyben szemlélni lehet egy magasabbrendű, erkölcsösebb, szabadságot és forradalomra való jogot jobban tisztelő európai és világgözülemény kialakulását...”

Ára Ausztriában, Jugoszláviában és Romániában: 6 kor., Cseh-Szlovákiában 4

I. évfolyam, 1. szám

WIEN

1920. Juni

Szerkeszti
KUNFI ZSIGMONDMég jelen
minden kedden

VILÁGOSSÁG

Szerkesztőség:
IX., CanisiusgasseKiadóhivatal:
III., Hainburgerstr.
I. Stock, Tür 19

TARTALOM:

Beköszöntő. — A hét. — Az élelmiszerek árának emelkedése Európában és Amerikában. — *Kunfi Zsigmond*: A magyar béke. — Egy tábornok a császárról. — *Karl Kautsky*: A szocializálás problémái. — Szocializált építőüzemek Németországban. — (r.): Pótsdam és Budapest. — *Rónai Zoltán*: Bünyügy vagy forradalom. — A katona szíve. — *Garbai Sándor*: Parasztság Magyarországon. — (k. zs.): A szakadás okmányai. — *Báhm Vilmos*: Forradalom és szakszervezetek. — Baranyamegye munkássága a fehér terror ellen. — A szociális forradalom után. (*Kulesár István*: Az albertfalvai repülőgépgyárban.) — R. Z.: Horthy és Troubridge, a két ellenforradalmi admirális. — *Réti Kamill*: Diplomácia. — *Egy katonai szakírtó*: Az orosz-lengyel harcéri helyzet. (Térképpel.) — *Andrássy*, mint a Károlyi-kormány mentőtanuja. — *Farkas Antal*: Bajdós magyarok énekeiből. — *Philobiblos*: A tudományos nemzetkészség újjéledése. — A forradalom mártírjai. — (r.): A renegátok és az ellenforradalom.

Beköszöntő

Magyar nyelven eddig nem jelen meg olyan lap amely a társadalmi élet jelenségeit a nemzetközi szocializmus elvi alapjáról szemléli és bírálja, amely szellemi kapcsolatot teremtené a nemzetközi munkásmozgalom minden életnyilvánulása és a magyar nyelvű szocialisták vagy azok között, akik e nagy, mindenütt egyre inkább uralkodó világmozgalom gyakorlati és elméleti eseményei iránt érdeklődnek. A magyar forradalom emigránsainak egy csoportja a *Világosság* című hetilap megindításával kísérletet tesz arra, hogy ilyen lapot teremtsen.

Minden dogmatikus megkötöttség nélkül, élve azzal a szabadsággal, amelyet a magyar munkásmozgalomból való kisodortatásunk előidézett, érezve azt, hogy a magyar forradalmak tanulságából az egész világ munkásságának tanulnia lehet és kell is: a szocialista eszméknek és a munkásmozgalom minden komoly és számbavehető irányzatának szabad szöszékévé akarjuk tenni ezt a lapot. A tökéletes terlemésmód és a rajta fölépülő összes állami és szellemi intézmények egyre nyilvánvalóbb válsága a munkáscsoportok és mindazokat, akik vele együtt akarnak munkálkodni az új világ fölépítésén, mérhetetlen nagy, új feladatok elé állítja. Velük csak úgy birkózhatunk meg, ha előbb lelkiileg és szellemileg fölkészül a feladatára, ha az eszmék és gondolatok szabad mérkőzésében nem ösztönei, de belátása szavára tud állást foglalni. Ezt a forradalmisító munkát akarja a *Világosság* szolgálni,

abban a reményben, hogy a világnak egy kis részén ily módon sikerül megkurítani azt a gyötrelmes folyó amelynél véres és vonagló vajudásától rázkódik a és reng mindenütt a föld és a lélek.

A szerkesztő bizott

A HÉT

Wien, 1920 máj

E BANTSZD Oroszországot! néven (*National „Off Russia“ Comité*) Nagybritanniában a sz. vezeték vezetőből bizottság alakult, amely a brit szervezet munkásokat arra, hogy a hivassák össze országos értekezletre a szakszervezet parlamentari bizottságát és a Labour Party vezetési bizottságát, hogy ezek rendelkezjenek el huszonné sztrájkot az Oroszországgal kötendő béke kikényszerítésére. A nyilatkozat aláíróinak túlnyomó nagy része elégszervezetes szakszervezeti vezető ember s alig van köztük egynek, aki kommunista volna. De ma már munkás tisztában van azzal, hogy tekintet nélkül a kalmak és elfogadhatók-e az orosz kommunizmus módszerei Közép- és Nyugateurópa szociális forradalmára: az orosz szovjetkörtársaság megvédelmezése a realizmussal szemben a munkások nemzetközi osztályharc legfontosabb kérdése. Ha az ellenforradalomnak, amely a lengyel csapatokat zudította rájuk, láthatólag eredménytelenségével, sikerülne megdönteni a szovjeteket Oroszországban: ez az egész világ munkásságának, a munkásmozgalomnak, a demokráciának, a politikai haladásnak veresége lenne, amely az imperialista osztályok ellenesúly nélkül megszilárdítaná Európa-szerte. A „demokrácia ellen intézett legnagyobb merénylet” meggyőződik meg a brit munkások bizalmi emberei a szovjet Oroszország ellen intézett támadást. A világ egész szovjet osztálya egy ma abban az oltatározásban, hogy Oroszország védelme a kapitalizmus támadásai ellen a proletariátusnak. Tévedés volna azonban az, hogy ez a védelem egyet jelent az orosz kommunizmus elveinek és módszereinek elfogadásával és hogy az imperializmus beavatkozása ellen való tiltakozás nem és nem fér. tényleg össze azzal, hogy Nyugat- és Közép-Európa az orosz polgárháború módszereinek átitétel nélkül ne védekezhessek. Eppen a konzervatív hajlandóság szakszervezetek nagyszérii föllépése az orosz szovjet mellett mutatja, hogy a proletárság eleget tehet

E számban több elméleti cikket talál az olvasó a taktikáról, a tömegek szerepéről, a moszkvai Internacionáléről (az olasz pártszakadás kapcsán), továbbá arról, hogy a forradalom nem bukott el oly gyökeresen Magyarországon, hogy vissza ne jöhetne. Kunfi Zsigmond *Három kommün* címmel a francia, a magyar és az orosz forradalom tanulságait elemzi.

A február 16-i számban közölték Antal Sándor Ady és [(o. c.)-szignóval] Mackay *A proletár* című versét.

1921 áprilisától három évig szünetelt a *Világosság*. Újraindulásakor, 1924 februárjában a következő szerkesztőségi felhívást közölte:

„Olvasóinkhoz! Az emigráció egyetlen napilapjának, a Bécsi Magyar Újságnak meg nem jelenése szükségessé tette, hogy a *Világosságot*, a szocialista emigráció szünetelő hetilapját időnként megjelentessük. A lap megjelenését egyedül a szocialista emigráció áldozatkészsége teszi lehetővé. Csak ha az érdeklődésnek és áldozatkészségnek szélesebb szocialista körökben való megnyilvánulását látjuk, gondolhatunk arra, hogy a lap megjelenését rendszeresítsük.”

Ez az áldozatkészség azonban nem volt elegendő, hiszen mindössze egyetlen szám jelent meg 1924-ben, melyet II. évfolyam 15. számmal jelöltek. Szerkesztőként itt is Kunfi Zsigmond neve állt a fejlécen, de a hírekben közlik, hogy betegsége miatt nem vehetett részt a lap összeállításában. Rónai Zoltán a Károlyi-pörrel foglalkozik, Garbai Sándor a kurzus agóniájáról, Szende Pál a kölesönről, Rédei József a magyar jobbágyok szervezkedési szabadságáról ír. Hírül adják Károlyi emlékiratainak Magyarországról történt kitiltását. A hírek között az angol munkáspárt jelentős tetteként könyveli el a lap Oroszország elismerését.

„Lenin, a szövetséges köztársaságok leghatalmasabb szervezője, csaknem abban a pillanatban tűnik le, amikor Lenin halálával támadt veszteséget pótolja Angliának és Olaszországnak de jure elismerése. Ami más szóval azt jelenti, hogy Európa tartós jelle-
gűnek tekinti az orosz forradalom előidézte változást...”.

Öt esztendei szünet után — Rónai Zoltán szerkesztésében, Böhm Vilmos, Fényes László, Kéri Pál és Szende Pál közreműködésével — folytatja munkáját a *Világosság*. A III. évfolyam I. száma 1930 februárjában jelent meg. A fejlécen ott áll, hogy „Alapította Kunfi Zsigmond.” Kunfi, aki a háború előtt a *Szocializmus* című folyóiratot szer-
tette, a Tanácsköztársaság alatt közoktatásügyi népbiztos, majd az emigrációs években a *Világosság* mellett az *Arbeiter-Zeitung* főszerkesztője; Kunfi aki Ipolyi Tamás álnéven magyarra fordította a *Kommunista Kiáltványt*, Marx, Kautsky, Lassalle, Anatole France és Zola műveit tolmácsolta a magyar olvasók számára — 1927-ben öngyilkos lett.

1930-ban 11 számot adtak ki. Ez évben is magyar és a nemzetközi helyzet legfonto-
sabb kérdései foglalkoztatják a munkatársakat. Egyre inkább előtérbe kerül a maróan szatirikus hangvétel, a meztelen valóságot éles iróniával felmutató pamflet-stílus. A középpontban — oly sok év után is — a levert forradalom igazsága, illetve az utána következő korszak problematikája áll (Fényes László: *Tíz éve haltak a mártírok, tíz éve uralkodnak a gyilkosok*; Rónai Zoltán: *Tíz év után, A kurzus és a revízió*. Szende Pál: *A osztályharc mai állása Európában, A polgári pártok válsága, A francia szocialisták helyzete, A mezőgazdasági világválság* stb.). Somogyi és Bacsó meggyilkolása fölött nem tudnak, mert nem lehet napirendre térni. Igaz-e . . . , majd *Ad acta?* címmel visszatér reá Fényes László (azért is kellett emigrálnia, mert annak idején a *Népszavában* is bátran harcolt a két szocialista újságíró gyilkosai ellen). A *Somogyi-ügy a nemzetközi nyilvánosság előtt* című 1930. november 30-i nyilatkozatban a *Világosság* magyar szociáldemokrata

emigránsok csoportja követeli: „... a rend, a tisztesség, az igazságba vetett hit érdekében a per revíziójának valóban el kell egyszer jönnie!...”

Az 1930-as évfolyamban találkozok először az olvasó Gárdos Mariska írásaival (*Egy forradalmárnő életútja, Proletárasszonyok a tűzvonalban*, 1975 augusztusában utcát neveztek el róla Óbuda új lakótelepén, ahol emléktábla őrzi a forradalmi munkásmozgalmat e kiemelkedő harcosának útját) és Erős Péter álnéven Havas Géza verseivel (*Rabság*) illetve a kurzus irodalompolitikáját kipellengérező szatíráival (*A magyar iskola. Énekeskönyv az elemi népiskola IV. osztálya számára; Orgovánny poétája* — Herczeg Ferenc *Északi fény* című regényéről). Havas Gézát is az ellenforradalom tette hontalanná. Az Anschlussig az osztrák szociáldemokrata párt tagjaként vett részt a munkásmozgalmában, 1938-ban tovább menekült Mexikóba, ahol a kommunista csoport munkáját támogatta a Szabad Osztrák Mozgalm keretében. Több írását, műfordítását közölte a Tamás Aladár szerkesztette *Szabad Magyarország* című folyóirat.

A májusi számban Böhm Vilmos (több írásában felmerülő fenntartásai mellett) elismeréssel szól az orosz öt éves tervről:

„... A kapitalista világ ezernyi gáncsvetése ellenére, gazdasági vilákrízis közepette kísérletezik Szovjetország a termelés és áruelosztás új rendjének átformálásával... A kultúr színvonal fokozása érdekében imponáló munkát fejtenek ki... Az életszínvonal lényegesen kedvezőbb, mint a cárizmus alatt... Az erőszakos kollektivizálás azonban nem szolgálja a célt... Egységes, erős nemzetközi mozgalom gyöngíti a kapitalista, erősíti a szocialista szektort, egyúttal Szovjetország fejlődését védelmező hatalmas nemzetközi szocialista hadsereget teremt. Párhuzamosan a dolgozó tömegeknek jogokat biztosító belső reformok valóban a szocializmus útjára vezethetik az orosz forradalmat.”

Júliusban Otto Bauer *Sztálin győzelme* című cikkét közölte a *Világosság*. A győzelmet elismeri, azonban — nézete szerint — a Nep alapján, bár lassúbb, de biztosabb lett volna a fejlődés folyamata. Ugyanitt Rédei József Jankai József *Nemzetközi Munkásriadójának* néhány sorát idézi („Világ munkásai fogjatok kezét / És a legfőbb célra egyesüljétek!”) azzal a konklúzióval, hogy lesz még földosztás Magyarországon is (*Az Alföld dala*).

Az 1930. decemberi szám hirdeti a *Világosság* előadásait. Már ez évben világosan látják a szerkesztők a fasiszmus veszélyét. Böhm az ausztriai fasiszták, Rónai Zoltán a német kampószerkesztések ellen fog tollat, Zádor Pál Mussoliniékat támadja (*A fasiszták ígéretföldje*). Károlyi — „szabadhajdúja az osztályharcos szocializmusnak” —, aki vállalta a berlini antifasiszta kongresszus elnökségét — Amerikában tevékenykedik — adja hírül a *Világosság*.

S bár a Világosság-csoport vezetősége úgy nyilatkozott (*Emigráció, amnesztia és ellenforradalom*, 1930 június), hogy az emigráció történelmi hivatása a külföld előtt feltárni az ellenforradalom igazi arcát; hazafelé pedig „tisztá szociáldemokrata politikát” folytatni — törekvéseik nem egy kérdésben egy irányban haladtak a kommunistákéval; nézeteik — az eltérések mellett is — több ponton találkoztak. Ide tartozik az agrár-reform követelése, a szövetségi politika megalapozása, a nemzetközi összefogás, a fenyegető fasiszmus elleni közös fellépés igénye.

1931-ben is 11 számot adtak ki. Az első szám vezércikkét Rónai Zoltán írta *Garami és az ellenforradalom* címmel. S bár Garamival szakítottak, a *Világosság* elismerte annak a harcnak a tisztességét és bátorságát, melyet Garami a *Jövő* hasábjain folytatott. Kalmár Henrik (volt népbiztos, 1931-ben városi tanácsnok Pozsonyban) népbiztos-társai sorsáról számol be; Böhm, Kéri, Szende, Vajda Imre (az osztrák K. P. tagja) elméleti írásokkal szerepelnek, Fényes László az évfordulón Októberre emlékezik (*Őszi-rózsá, piros szekfű*), novemberben pedig *Vádolom Matuska Szilveszter társait* címmel

leplezi le a hazai „rendet”. Kitűnő pamfletjét olvashatjuk az összevont 8–9. számban, melyet így írt alá: „Fényes László, hivatásos lázító” (*Paraszi válasz Horthy Miklós pápai beszédére*).

Lírai hangvételű tizenkilences visszaemlékezést írt Havas Géza *A pesti inas* címmel, s egy szatírárt, az *Ébredő Magyarok Énekét*.

Az októberi szám egy jelentős dokumentumot őriz: *Az ellenforradalom megbuktatásáért!* A Világosság az októberi forradalom évfordulóján Magyarország munkásságához. (*Felhívás*.)

1932 januárjában ötödik évfolyamát kezdte a folyóirat. Folytatják a hazai ellenforradalmi rendszer és a növekvő fasizmus leleplezését; írnak a Vannay-puccsról, Gömbösékről, a fajvédelemről, a „vezérkari fasizmusról”. Fényes László ismét feleleveníti Somogyi és Bacsó meggyilkolását. Egy másik írásában a 1932. szeptemberi számban Sallai és Fürst kivégzésének részleteiről ír: „... Minden gazság napfényre kerül... Mindenért számat kell adni és mindenért fizetni kell egyszer.” 1932. július 20. címmel Sallairól és Fürstről szóló verset közöl a lap, melyet a budapesti elvtársak terjesztettek. Havas Géza *Akasztás* című versében emlékezik meg a két kommunista mártírról. Böhm Vilmos is a meggyilkolt forradalmárokról ír:

„...Vállaljunk szolidaritást mindkét forradalommal! Szolidaritás minden üldözöttel! Szolidaritás a börtönök lakóival! Szolidaritás az emigrációval! Ez a szolidaritás forradalmisítja a pártot, akciókra kényszerít és visszanyeri a szolidaritás hiánya folytán hitetlenné vált tömegek bizalmát.”

Egy-egy születésnapra köszöntőt is találunk a lapban. 1930 januárjában az ötvenéves Rónai Zoltánt köszöntötték, aki egy életet töltött a munkásmozgalomban, s bár 1919. március 20-án a kommunista párttal való koalíció ellen foglalt állást, amikor a proletariátus döntött, „akkor a harcos katona fegyelmezettségével visszalépett a sorba...” (További sorsa: a németek belgiumi inváziója után öngyilkos lett...).

1930 nyarán közlik a szomorú hírt, hogy a kiváló esztéta, a francia emigrációban élő Diner-Dénes József a kórházban tölti 73. születésnapját, de még betegen is, tavasszal több beszédet tartott a fasizmus ellen Németországban és Ausztriában.

Ide sorolható Kéri Pál 1930-as szeptemberi megemlékezése is:

„Darnyik János és Földes Pál nélkül a mezei munkásság, a mezei proletariátus tengere és az intellektuelek, a forradalmár intellektuel fiatalság nélkül nincs boldogulása a magyar munkásmozgalomnak...”. Az 1932. szeptemberi számban köszöntik Fényes Samut: „... Az emigráció körében azok közé tartozott, akik megalkuvás nélkül küzdöttek az ellenforradalmi rendszer megdöntéséért... Ezt a munkát a 70 éves Fényes még mindig elszánt dacossággal és nem lankadó kitartással folytatja...”

(Fényes Samu, túl a hatvanon, szegényen, betegen és fáradtan alapította 1923-ban *Diogenes* című hetilapját. Munkatársai között találja a kései olvasó Balázs Bélát, Barta Lajost, Gáspár Endrét, Hatvany Lajost, Kassák Lajost, Nádass Józsefet, Németh Andort, Szucsich Máriát...).

Szeptemberben örömmel számolnak be arról, hogy a bécsi *Világosság* és a párizsi *Itt az Írás-csoport* (ebben jelentek meg Beregi Tivadar írásai is a francia és a magyar baloldali irodalomról, s a nagy forradalmárokról, például Jaurès-ről) egyesült.

1932 áprilisában a *Világosság* rendkívüli számot bocsátott ki:

„Új terrorhullám Magyarországon. A Világosság Magyarország dolgozóihoz. Munkások! Elvtársak! A Károlyi–Gömbös diktatúra vesztét érzi. A tizenkét esztendő ellenforradalmi garázdálkodás – a korrupció és a szabad lopás uralma – érleli gyümölcsét.

Tönkrenyomortották a dolgozó osztályokat... Öngyilkosság, éhhalál tizedeli a szerencsétlen magyar népet... A Népszavát betiltották... Olvasd és add tovább! Küldd el a falvak népének!”

A hazai apparátus már az április 1-i számra is felfigyelt. A *Bűnügyi Körözések Lapjában* a következő szöveget közölték az elkobozott sajtótermékekkel foglalkozó rovatban: „Világosság (Kunfi Zsigmond alapította) nyíregyházi ismeretlen tettes részéről Kupferstein Mór újfehértói lakos címére küldött 1932. ápr. 1. sz. Wien. Bkl. 1932. 28. sz. Budapesti Kir. Büntetőtörvényszék”. A rendkívüli szám elkobzását pedig a *Bűnügyi Körözések Lapjának* 1932. évi 30. száma közölte; a megsemmisítést két szerve is elrendelte, a budapesti és a zalaegerszegi királyi törvényszék.

Az elkobzás a korabeli Magyarország részéről érthető, hiszen a *Világosság* majdnem minden sora létében támadta az ellenforradalmi rendszert, s ez különösen élesen nyilvánult meg éppen az 1932-es évben, amikor a magyar emigránsok Bécsben és szerte a világon felemelték tiltakozó szavukat és a világ haladó erőinek segítségét keresték a statárium ellen. Sérthette a hazai vezető köröket az is, hogy a *Világosság* 1932 nyarán gyászülést tartott, melyen megemlékeztek a fehérterror áldozatairól, a tizenkilences mártírokról, Sallairól és Fürstről: *Longuet, Marx unokája szolidaritást vállalt a terror ellen küzdőkkel*.

1933-ban mindössze négy számot tudtak már csak kiadni. A fasizmus egyre inkább előretört, a hazai és az emigráns szociáldemokraták között pedig az egység helyett a szakadás nőtt. Erről írt Böhm *Kongresszus a mellékvágányon* című cikkében („... Mónus diplomatikus csomagolású petárdáinál hasonlíthatatlanul szívderítőbb Peyer brutális, semmiféle tudástól, lelkiismerettől, szocialista szolidaritástól nem korlátozott, imponálóan vakmerő hazudozástól tarkított kirohanása...”).

Az emigráció is egyre inkább szétszóródik — ki erre ki amarra indul, van — aki régi önmagát elárulva, Magyarországra. Fényes László Hocktól búcsúzik, (aki — mint kiderült — már egy évvel azelőtt levélben kért bocsánatot Horthytól) *Búcsú az öreg paptól* című cikkében, melyet az ismert szállóigével — „ha együtt voltatok a lakodalomban, a temetésen se hiányozz” — kezd, s így folytatja:

„Nekem már most kell temetnem az öreg papot, akit Hock Jánosnak neveznek, aki a magyar forradalmi tanács elnöke volt s aki néptribuni tógáját e napokban a bűnbánó barátok szőrcsuhájával cserélte fel s tizennégy év múltán kiegyezett a győztes ellenforradalom uraival: forradalmi múltját börtönnel sújtják, de bűnbánatát a szabadonbocsátás türelmi bárcájával jutalmazták. Mert valóban nagy szolgálatot tett az öreg pap az ellenforradalomnak... Forradalmak nincsenek híjával az árulásoknak... Ha sikerül a forradalom: szoborba öntött államférfiak lesznek, ha nem sikerül, úgy megtérnek s megtérésük okát nem veszik rossz néven. Isten vele hát, Főttisztelendő Úr, élvezze jó egészségben megszerzett lelki békéjét. Mi többi hitetlen emigránsok hűek maradunk régi, egykor közös lázadásainkhoz.”

A májusi, 3. számban Fényes megírja első Tisza-perének történetét, a többi cikk a fasizmussal foglalkozik. Rónai Zoltán *A német ellenforradalom és a magyar fasizmus* címmel írt, Szende Pál — már Párizsból — *Hitler és a külföld* című írásában előrevetíti a terror növekedését, Kéri Pál kifejti, hogy a német fasizmus megnövelte a háborús veszedelmet; mögötte Európa leghatalmasabb gyáripára, emellett fejlett a német technika és vegyitudomány áll (*Leszerelés a fogolytáborban*).

A *Világosság* utolsó, 1934 júniusában kiadott száma a keserves, fenyegető katasztrófát érzékelteti. A szerző nélküli *Mi bukott meg?* című cikk — melynek mottója „Keménynek lenni...” — Veres Péter-vers — a német választásokkal foglalkozik: a proletariátust csak egységes osztályszerkezet válthatja meg. Lírai búcsúnak érezheti az olvasó az *Akik utánunk jönnek...* című Havas Géza-írást...

MARKOVITS GYÖRGYI